

“Een individu in een collectief”

De invloed van religie op de vorming van waardeoriëntaties

Diederik van Dalen
Studentnummer: 196784
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Opleiding Sociologie, Master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Begeleider: Prof. Dr. J.F.A. Braster
2° Beoordelaar: Dr. Th.Veld

Inhoudsopgave

Leeswijzer	4
1 Waardeverschuiving en religie: Van premodern naar (post) modern.....	6
1.1 Inleiding	6
1.2 Waardeverschuivingen: van premodern naar (post) modern	7
1.3 Culturele veranderingen.....	9
1.4 Modernisatie en de invloed van religie	10
1.5 (On) kerkelijkheid	11
1.6 Kernbegrippen.....	11
1.7 Probleemstelling.....	13
2 Concepten theoretisch uitgewerkt.....	14
2.1 Inleiding	14
2.1 (Postmoderne) Zingeving	14
2.1.1 Invloed van sociale netwerken.....	16
2.2 Kerkelijkheid	18
2.2.1 Secularisatie these.....	19
2.2.2 De DOA these	20
2.2.3 Sociaal kapitaal en religie	21
2.3 Waarden	23
2.3.1 Waardeoriëntaties gedefinieerd	24
2.4 Conceptueel Model	25
3 Hypothesen	27
4 Data en Variabelen	28
4.1 Inleiding	28
4.2 Afhankelijke variabelen	28
4.3 Onafhankelijke variabelen.....	32
4.3.1 (Postmoderne) Zingeving	32
4.3.2 Kerkelijkheid	34
4.4 Controlevariabelen.....	37
5 Resultaten van de analyses	39
5.1 Inleiding	39
5.2 Collectieve waardeoriëntatie	39
5.3 Individuele waardeoriëntatie	42

6	Conclusie en Discussie	47
6.1	Resultaten verklaard	47
6.2	De hypothesen	49
6.3	Onderzoeksvraag beantwoord?	50
6.4	Discussie	51
	References	53

Leeswijzer

Het is de mens eigen om te zoeken naar de zin van het leven. In de loop van de geschiedenis is religie een belangrijk onderdeel geweest van de zoektocht naar de zin van het leven. Maar religie heeft als overkoepelend zingevend systeem aan invloed verloren in de samenleving. Volgens Nietzsche en Weber is God en dood en de wereld onttovert. (2003 [1958])

In het huidige maatschappelijke debat over normen en waarden speelt religie echter wederom een prominente rol. Religie is een breed en algemeen begrip wat te pas en te onpas gebruikt wordt. Om de lezer houvast te bieden in het verdere verloop van dit onderzoek wil ik het begrip religie enigszins inkaderen. Als er in deze scriptie gesproken wordt over religie, gaat het in de eerste plaats over een zingevingssysteem dat het bestaan van een god veronderstelt. Een *god(heid)* impliceert een hogere orde waar mensen een onderdeel van uitmaken en/of waar mensen op gericht zijn. De manier van leven en de aanhang van bepaalde normen en waarden worden beïnvloedt door de aangehangen religie. (zingevingssysteem) Alhoewel de onderzoeksgroep bestaat uit een landelijke steekproef onder (christelijke) jongeren is het niet mijn bedoeling om op enige wijze het Christelijke geloof *an sich* als referentiekader te gebruiken. Religie gedefinieerd als een zingevingssysteem waar een god wordt verondersteld moet zo breed mogelijk worden geïnterpreteerd. De vraag is wat de invloed nog is van een zingevingssysteem op de vorming van waarden? In dit onderzoek worden waarden gedefinieerd als een representatie van een dieperliggende motivatie welke het menselijk gedrag en handelen bepalen. De algemene vraag wat de invloed is van zingevingssystemen op de vorming van bepaalde waardeoriëntaties staat in dit onderzoek centraal. In het eerste hoofdstuk zal getracht worden om de lezer een historisch beeld te geven omtrent de ontwikkelingen in waardeoriëntaties en de rol die religie hierin gespeeld heeft. Er zijn drie concepten die voor dit onderzoek van belang zijn. Dat zijn de concepten *Kerkelijkheid, Waardeoriëntatie en (Postmoderne) Zingeving*. Het tweede hoofdstuk zal in het teken staan van een nadere theoretische uiteenzetting van deze concepten. Na de formulering van de hypothesen in hoofdstuk 3, die voortvloeien uit de gepresenteerde onderzoeksvraag, zullen hoofdstuk 4 en 5 in het teken staan van de statistische analyse. De onderzoeksgroep in dit onderzoek bestaat uit een combinatie van een Christelijke doelgroep (CDJA, EO, YFC en Continental Sound) en een landelijke steekproef.

Het onderzoek wordt vervolgens afgesloten met een bespreking van de analyse resultaten en een paragraaf waarin een begin wordt gemaakt met een discussie betreffende de interpretatie van de resultaten.

1 Waardeverschuiving en religie: Van premodern naar (post) modern

1.1 Inleiding

In de huidige (wereld) maatschappij is religie in toenemende mate een onderwerp van gesprek geworden. Of het nu over “*The War on Terror*”, een boerka verbod of het dragen van religieuze uitingen in het publieke domein gaat, religie, of specifiek godsdienst speelt in deze discussies een belangrijke rol. De invloed van religie op een samenleving is vooral een kenmerk van een premoderne maatschappij. In onze huidige (post) moderne maatschappij wordt gesteld dat religie een afnemende invloed heeft op het maatschappelijk leven. Het feit dat religie dus weer volop een punt van discussie in het maatschappelijk debat is, is een interessant gegeven. (Berger 1967, Inglehart 1997)

Voorgaande voorbeelden lijken te impliceren dat godsdienst (nog steeds) een belangrijke rol speelt bij de manier waarop mensen tegen zaken aan kijken. In dit onderzoek wil ik onder andere analyseren of godsdienst nog effect heeft op de normen en waarden van mensen. Het is echter goed om, voordat ik over ga tot de formulering van de onderzoeksvraag / probleemstelling, een theoretische basis voor dit onderzoek neer te leggen. In dit deel van de scriptie zullen we onder andere kijken naar de verschuiving van een premoderne naar een (post)moderne samenleving en de invloed die dit gehad heeft op waarde oriëntaties in de samenleving. Voordat we verder op deze materie ingaan is het goed om te bepalen wat we verstaan onder de term *waarden*. In de literatuur is veel geschreven over het begrip *waarden*. Er zijn veel verschillende meningen over de conceptualisering van het begrip. Zo stellen Van Doorn en Lammers (1976) dat waarden gezien moeten worden als maatstaven die bepalend kunnen zijn voor het menselijk gedrag. De sociaal psycholoog Rokeach (1973) en de antropoloog Kluckhohn (1961) kiezen een andere invalshoek door te stellen dat waarden doelen zijn die nagestreefd worden en daarmee ook invloed hebben op het menselijk gedrag en handelen. We kunnen wel stellen dat de overeenkomst tussen deze twee opvattingen gelegen ligt in het feit dat *waarden* een dieperliggende motivatie representeren welke het menselijk gedrag en handelen bepalen. In het kader van duidelijkheid en consequentie zullen we in deze scriptie deze algemene definitie van het begrip *waarden* hanteren. De mate waarin mensen zich vervolgens aangetrokken voelen tot bepaalde waarden noem we de *waardeoriëntatie*. (zie onder andere Halman, 1991)

1.2 Waardeverschuivingen: van premodern naar (post) modern

De huidige Westerse samenleving heeft een transformatie ondergaan van een premoderne samenleving naar een (post) moderne variant. In de geschiedenis wordt met de premoderne samenleving een periode aangeduid van de Middeleeuwen tot aan de Industriële Revolutie. De periodisering loopt sterk uiteen en is in grote mate afhankelijk van de invalshoek van waaruit onderzoekers bepaalde gebeurtenissen beoordelen. Een strak afgebakend tijdspad is voor dit onderzoek niet van belang. Het gaat ons meer om enkele sociale kenmerken die de maatschappij in die tijd typeerden. Een aantal kenmerken van de premoderne samenleving zijn de sterke traditionele normen en waarden en de overheersende normatieve dwang van maatschappelijke instituties. Eén van de meest in het oogspringende instituties in deze tijd is de Kerk geweest. In een periode waar er nog geen scheiding was tussen Kerk en staat en dus de kerkelijke en staatkundige macht in handen van dezelfde personen kon liggen is het logisch dat religie een dominerende en bepalende factor was van het gehele sociale leven. Deze overheersing van religie op het sociale leven wordt door de socioloog Peter Berger (1967) aangeduid met de term *“The Sacred Canopy”*, het Hemels Baldakijn. Zoals onder andere de Amerikaans politicoloog Ronald Inglehart (1997) aangeeft kunnen de waarden uit deze pre moderne samenleving samengevat worden als een oriëntatie op traditie, autoriteit en een voorkeur voor het groepsbelang boven het individuele belang. Dit proces van het zoeken naar verklaringen van gebeurtenissen en verschijnselen in het bovennatuurlijke, wordt door Auguste Comte, door velen gezien als de grondlegger van de Sociologie, het theologische stadium in de *Wet van de drie Stadia* genoemd. De *Wet van de drie Stadia* is volgens Comte een beschrijving van de evolutie van het menselijk denken. Het tweede stadium in deze `wet van vooruitgang` is het metafysische stadium. Waar in het theologische stadium het bovennatuurlijke als verklaring wordt gezien van verschijnselen, wordt in het metafysische stadium de verklaring van verschijnselen gezocht in abstracte begrippen zoals de ziel en de rede van de mens. Er vindt dus een verschuiving plaats van een sacrale naar een meer profane verklaring van gebeurtenissen en verschijnselen. Globaal gezien loopt dit metafysische stadium parallel met de opkomst van de Verlichting. Dit is een periode van eind 17^e eeuw na Christus tot aan het begin van de Franse Revolutie in 1789. De Verlichting was een reactie op de sterk sacrale samenleving van de premoderne tijd. In de Verlichting is er een sterke opkomst van de wetenschap als verklarend kader voor de samenleving te zien.

Met de komst van de stoommachines en daardoor de gestaag oprukkende industrialisatie breekt ook een tijdperk van de moderniteit en het laatste stadium volgens Comte, het positieve stadium aan. In dit positieve stadium worden verschijnselen in een samenleving niet meer verklaard door het bovennatuurlijke of door de ziel en rede van mensen. Verklaringen worden nu vooral gezocht in andere verschijnselen. Er wordt gezocht naar verbanden tussen verschijnselen om deze vervolgens in (wetenschappelijke) theorieën te kunnen samenbrengen. Volgens Comte is dit het begin van de hedendaagse Sociologie.

Deze periode wordt door onder andere Inglehart (1997) gekenmerkt als een proces van industrialisatie en daaraan gerelateerde sociale, economische en politieke veranderingen in samenlevingen. Waar de premoderne samenleving gekenmerkt wordt door traditie en een sterke invloed van instituties laat de moderne samenleving een ander beeld zien. De dwang van instituties zoals de Kerk neemt af en daarmee neemt ook het belang van traditionele normen en waarden af. Socioloog Anton Zijderveld (2000:13) typeert de moderne samenlevingen zelfs als anti institutioneel. Zijderveld (2000) nuanceert deze uitspraak echter ook weer door te stellen dat mensen hun eigen individualiteit niet kunnen ontwikkelen zonder de invloed van instituties. Zijderveld geeft aan dat de vorm van de instituties veranderd is. In plaats van de traditionele, herkenbare instituties is er nu meer sprake van nieuwe instituties. Door de invloed van globalisatie en nieuwe communicatietechnologieën kunnen mensen nu globale netwerken opbouwen en onderhouden. (zie bijvoorbeeld Sassen 2006) Deze netwerken kunnen beschouwd worden als de nieuwe instituties die de identiteit van mensen mede bepaald.

De processen die kenmerkend zijn voor onze huidige samenleving worden onder andere verwoord door Peter Schnabel (2000). Eén van de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen in onze huidige maatschappij is volgens Schnabel (2000:21) het proces van individualisering. Individualisering heeft onder andere als kenmerk dat de mens als individu meer op de voorgrond zal treden. Het groepsbelang, zoals in pre moderne samenlevingen, zal steeds verder afnemen. De Amerikaanse politicoloog Robert Putnam (2000) heeft in zijn boek *Bowling Alone* laten zien dat mensen steeds minder bij elkaar betrokken zijn en dat sociale instituties als verenigingen, politieke partijen en de kerk steeds meer uiteenvallen. Zoals Zijderveld (2000) het afbrokkelen en verdwijnen van instituties nuanceert, zo nuanceert de Nederlandse socioloog Jan Willem Duyvendak het proces van individualisering. In zijn oratie aan de Universiteit van Amsterdam stelt Duyvendak dat het :

“Duidelijk moge zijn dat van geheel ‘individuele’ keuzes, in de zin van keuzes los van sociale verbanden, weinig sprake is.” (2004: 10)

De kern van de modernisatietheorie is dus dat een samenleving individualistisch wordt en dat traditionele instituties grotendeels worden vervangen door nieuwe instituties zoals globale sociale netwerken. De waarde die aan deze modernisatietheorie moet worden gegeven is de voorspellende kracht die er vanuit gaat. Hoewel samenlevingen sterk van elkaar kunnen verschillen, zal iedere samenleving die de weg van industrialisatie is ingeslagen vergelijkbare veranderingen op het gebied van cultuur, economie en politiek ondergaan. (Inglehart 1997: 8)

1.3 Culturele veranderingen

Het is goed om hier wat nader in te gaan op de theorie van culturele verandering zoals beschreven door Inglehart (1997). De veranderingen in de hedendaagse Westerse samenleving worden door verschillende sociologen ook verschillend getypeerd. Zo heeft Heelas (1995) het over ‘de-traditionalisering’, hebben Beck, Giddens en Lash (1994) het over ‘reflexieve modernisering’ en spreekt Inglehart (1997) over ‘postmodernisering’. Het maatschappelijke transformatieproces wordt wellicht verschillend getypeerd, de kern is bij alle drie de concepten hetzelfde. Het traditionele normen en waarden systeem van premoderne samenlevingen – de invloed van de Kerk en het groepsgevoel – maakt plaats voor een meer seculiere samenleving en een proces van individualisering en zelfontplooiing. Dit proces, waar de nadruk op individualisering en zelfontplooiing ligt, is de kern van de theorie van Inglehart (1997). De normen en waarden die gevormd worden onder invloed van individualisering worden door Inglehart postmaterialistische waarden genoemd. De term postmaterialisme impliceert uiteraard dat er ook sprake is van een materialistisch waardesysteem. Het postmaterialisme legt de nadruk op individuele vrijheid en zelfontplooiing. Het materialisme daarentegen legt vooral de nadruk op economische zekerheid. Zo hechten materialistisch ingestelde personen veel waarde aan fysieke, tastbare objecten. Een aantal voorbeelden hiervan zijn een mooi huis, een mooie auto en gadgets zoals de nieuwste laptop en mobiele telefoon.

Door de economische vooruitgang en de welvaart die dat met zich meebrengt, worden economische zekerheden meer vanzelfsprekend. Mensen krijgen zo de mogelijkheid om zich te kunnen richten op andere waarden zoals individuele vrijheden en zelfontplooiing.

1.4 Modernisatie en de invloed van religie

Premoderne samenlevingen waren doorspekt met de invloed van religie. Zoals Berger (1967) laat zien, lag er een *'Hemels Baldakijn'* over de samenleving. Zoals we al hebben gezien, kunnen de waarden uit deze premoderne samenleving samengevat worden als een oriëntatie op traditie, autoriteit en een voorkeur voor het groepsbelang boven het individuele belang. Gelet op de *'onttovering'* van de wereld zoals Weber stelt (2003 [1958]), noem ik de premoderne samenleving een *'betoverde'* wereld.

We hebben vast gesteld dat Inglehart (1997) stelt dat technologische en economische veranderingen zorgen voor voorspelbare veranderingen op cultureel en politiek gebied. Zo stelt bijvoorbeeld Marx dat technologische vooruitgang en industrialisatie leidt tot economisch determinisme en onderdrukking van het proletariaat. (Inglehart 1997: 9) Met andere woorden: de economie zorgt voor culturele veranderingen. Volgens anderen zijn juist culturele veranderingen van invloed op de economie. Zo stelt Max Weber in zijn beroemde werk *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (2003 [1958]) dat de opkomst van het protestantisme heeft gezorgd voor de opkomst van het kapitalisme en uiteindelijk ook de *"onttovering"* van de wereld. Weber laat zien dat door de protestantse opvatting van predestinatie, hard werken ten ere en glorie van God ervoor kon zorgen dat je als gelovige een goede inschatting kon maken over je eeuwige leven. Deze, zoals Weber het noemt, *"Innerweltliche Askese"* heeft gezorgd voor de ontwikkeling van het kapitalisme in de Westerse samenleving. Naast deze ontwikkeling van het kapitalisme heeft de binnenwereldlijke ascese bijgedragen aan de opkomst van een *'machtige moderne kosmos'* Deze nieuwe samenlevingsvorm wordt door Aupers beschreven als een samenleving gedomineerd door rationaliteit, wetenschappelijke visies, bureaucratie, technologie en economie. (Aupers 2004:2) Deze verandering heeft gezorgd voor een afname van de invloed van religie en juist voor een toename in het rationele denken. Weber (2003 [1958]) beschrijft dit proces als onttovering van de wereld.

De onttovering van de wereld zoals beschreven door Weber (2003 [1958]) sluit goed aan bij de secularisatie theorie zoals uitgewerkt door Peter Berger (1967) Deze theorie stelt dat de invloed van religie als gevolg van expansie van rationaliteit en het geloof in de wetenschap zal afnemen. Het is echter interessant om te zien dat er in postmoderne samenlevingen steeds minder waarde wordt gehecht aan de opvatting dat rationaliteit en wetenschap de problemen van mensen kunnen oplossen. (Inglehart 1997: 79) De secularisatie theorie stelt dat door het voortschrijdende proces van rationalisering er uiteindelijk geen

plaats zal zijn voor bepaalde religieuze overtuigingen. Dit blijkt echter niet juist. Zo laten onder andere Aupers (2004) en Houtman en Mascini (2002) zien dat er juist een opleving waar te nemen is in bepaalde vormen van, zoals Aupers (2004) het noemt, sacralisering van het zelf. Deze zelf-sacralisering komt in de huidige maatschappij vooral tot uiting in diverse vormen van New Age. Deze opleving van religieuze uitingen zijn volgens Aupers (2004: 3-5) de blinde vlek van de *onttoveringsthese* van Max Weber.

1.5 (On) kerkelijkheid

In het rapport *Godsdienstige veranderingen in Nederland* laten Becker en De Hart (2006) zien dat onkerkelijkheid, het leeglopen van de kerken, nog steeds een stijgende lijn laat zien. Het percentage mensen dat buitenkerkelijk is zal uiteindelijk stabiliseren rond de 72%. De vraag kan gesteld worden of religie en/of levensbeschouwelijke opvattingen wellicht minder van invloed zijn op de vorming van bepaalde waardeoriëntaties. We hebben echter gezien dat er sprake is van zelf-sacralisering en de opkomst van New Age (Aupers 2004, Houtman en Mascini 2002) Becker en De Hart (2006) erkennen dat er sprake is toenemende interesse in alternatieve zingevingssystemen zoals New Age, maar stellen dat:

“ De aantrekkingskracht van onderdelen van het new-age menu moet niet overdreven worden.” (Becker en De Hart 2006: 100)

In hoofdstuk 2 zal het concept van (on) kerkelijkheid verder worden uitgewerkt.

1.6 Kernbegrippen

Uit het bovenstaande kunnen een aantal kernbegrippen worden gefilterd die gezamenlijk de basis voor deze scriptie zullen vormen. Deze kernbegrippen worden in hoofdstuk 2 als concepten verder theoretisch uitgewerkt. Het eerste begrip is waardeoriëntaties. Onder invloed van verschillende processen zoals de industrialisatie van de samenleving heeft er een verschuiving plaatsgevonden in de waardeoriëntaties van (groepen) mensen. De waarden die in een premoderne samenleving de boventoon voerden waren van traditionele aard waar een voorkeur van het groepsbelang boven het individuele belang ging. De normatieve dwang van maatschappelijke instituties zoals bijvoorbeeld de (Rooms Katholieke) Kerk zorgde voor een sterke invloed van religie op de vorming van waarden. Dit

‘Hemels Baldakijn’ (Berger 1967) zorgde ervoor dat een samenleving, voor het grootste gedeelte, dezelfde normen en waarden hanteerden. Door deze overheersende invloed van de Kerk was er weinig sprake van een eigen, individuele keuze wat betreft welke waarden aangehangen werden. We kunnen dus zeggen dat er sprake was van een collectieve waardeoriëntatie. Zoals Inglehart (1997) laat zien heeft de industrialisatie van de samenleving er mede voor gezorgd dat de invloed van maatschappelijke instituten is afgenomen. Zonder de normatieve dwang zijn mensen meer geneigd gebleken om zichzelf verder te ontplooien. Dit anti-institutionele gedrag zorgde voor een proces van individualisatie en zelfontplooiing. De traditionele normen en waarden van de premoderne samenleving worden ingeruild voor een meer individuele variant. De bron waarop de keuze gemaakt werd welke waarden aangehangen werden veranderde. In plaats van de Kerk en de gemeenschap als bron te gebruiken, is nu de subjectieve, individuele keuze van een persoon zelf de bron geworden. We kunnen dus stellen dat er een verschuiving van een oriëntatie op collectieve waarden naar een oriëntatie op meer individuele waarden heeft plaatsgevonden.

Het tweede kernbegrip is (Postmoderne) Zingeving. Hiermee wordt de manier waarop mensen zin geven aan hun bestaan bedoeld. In vooral de premoderne samenleving waar de Kerk als maatschappelijk instituut een grote invloed had, was het niet gemakkelijk om te ‘ontsnappen’ aan de invloed van religie. In deze periode was de overheersende opvatting dat het leven slechts van betekenis was omdat er een God bestaat. Het leven stond dan ook volledig in dienst van God.

Met de opkomst van de Verlichting en de Industrialisatie brak er een periode aan waarin rationaliteit en de sterke uitbreiding van de wetenschap centraal stonden. Langzaam aan nam de invloed van religie op de samenleving af en *onttoverde* de samenleving. (Weber 2003 [1958]). Door deze expansie van rationaliteit en het geloof in de wetenschap kwamen er scheuren in de hierboven genoemde opvatting dat de zin van het leven gelinkt is aan het bestaan van een God.

Door het proces van individualisering en zelfontplooiing gaan mensen op een meer individuele manier op zoek naar een wijze om hun geloof, welk geloof dit dan ook is, te beleven. Een hedendaagse exponent hiervan is New Age. In deze levensbeschouwing staat, zoals Aupers (2004) het noemt, de sacralisering van het zelf centraal. Zoals in de gehele moderne maatschappij is dus ook de constructie van de zingevingssystemen beïnvloed door het proces van individualisering. Niet slechts God is van invloed op de vorming van een zingevingssysteem. Mensen willen nu ook op een eigen, individuele wijze zin aan hun leven geven. In de operationalisering van dit concept zal de individualisering vertegenwoordigd

worden door een aantal vragen die betrekking hebben op de individuele manier van zingeving.

Het derde en laatste kernbegrip dat ik hier kort wil beschrijven is het punt van kerkelijkheid. Zoals we in de vorige paragraaf hebben kunnen zien is er in Nederland nog steeds sprake van een stijgende lijn wat betreft de leegloop van de kerken. Daarentegen neemt het aantal mensen wat zegt gelovig te zijn of in ieder geval gelooft dat er meer is tussen hemel en aarde, nagenoeg niet af. In het volgende hoofdstuk willen we dan ook een definitie van het begrip kerkelijkheid introduceren waarbij er niet alleen maar wordt gekeken naar de frequentie van het bezoek aan kerk of andere religieuze instelling als indicator voor het begrip kerkelijkheid.

1.7 Probleemstelling

Ik heb laten zien dat in de huidige samenleving de invloed van traditionele instituties zoals de Kerk afneemt. (Inglehart 1997) Nieuwe instituties zoals sociale globale netwerken hebben dit gat gevuld. (Zijderveld 2000, Sassen 2006) De samenleving individualiseert en de invloed van religie op het sociale leven neemt af. (Becker en De Hart 2006) Of de samenleving daadwerkelijk ‘onttovert’ laat ik in het midden. Het is een feit dat het proces van ontkerkelijking nog steeds doorgaat. In deze scriptie wil ik onderzoeken wat de invloed van religie en levensbeschouwelijke opvattingen is op de vorming van waardeoriëntaties. Als onderzoeksgroep gebruik hierbij een steekproef van Nederlandse jongeren. Ik wil een antwoord vinden op de volgende probleemstelling:

Religie heeft als overkoepelend zingevingssysteem aan invloed verloren in de samenleving. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden van een zingeving gericht op traditionele, religieuze, waarden naar een persoonlijke, individuele zingeving. Kan er in dit geval dan sprake zijn van een verband tussen kerkelijkheid en een waardeoriëntatie die gericht is op de meer traditionele, religieuze, waarden? Of is het zo dat christelijke jongeren zich meer laten leiden door de opvatting dat zingeving een meer individuele keuze is en dus ook minder geneigd zijn een individuele waardeoriëntatie te hebben?

2 Concepten theoretisch uitgewerkt

2.1 Inleiding

Om de probleemstelling te beantwoorden zal ik *kwantitatief empirisch* onderzoek verrichten. De concepten welke gemeten zullen worden zijn op theoretische gronden geselecteerd. De drie relevante concepten voor dit onderzoek zijn (postmoderne) zingeving, kerkelijkheid en waarde oriëntaties. Deze concepten zijn voor meerdere interpretaties vatbaar. Daarom zal ik in dit hoofdstuk de concepten nader theoretisch onderbouwen zodat duidelijk is wat het bereik van dit onderzoek is. Aan het eind van dit hoofdstuk zal ik een conceptueel model presenteren, waarna ik vervolgens de probleemstelling nader zal toelichten.

2.1 (Postmoderne) Zingeving

Tot aan de tweede helft van de 20^e eeuw is de Nederlandse samenleving sterk verzuild geweest. Doordat Nederland altijd al een sterk gefragmenteerde samenleving is geweest, is het altijd een uitdaging om deze verschillende bevolkingsgroepen bij elkaar te houden. Het principe van verzuiling heeft daar toe bijgedragen. Iedere bevolkingsgroep had zijn eigen voorzieningen zoals scholen, kranten, winkels, ziekenhuizen en kerken. Deze sterke scheiding van verschillende groepen zorgde er bijvoorbeeld voor dat het geloof ook alleen in de eigen gemeenschap beleefd werd. De ontzuiling is in de tweede helft van de 20^e eeuw op gang gekomen. Onder invloed van onder andere de (massa) media werd het voor diverse groepen makkelijker om in aanraking te komen met ideeën en gedachten van andere groepen. Een gevolg hiervan is geweest dat veel mensen zich steeds minder gingen houden aan de voorschriften en regels die in de eigen gemeenschap gehanteerd werden. Afgezien van een aantal kleine groepen die zich bewust afzonderen van de rest van de maatschappij is de ontzuiling in de huidige samenleving nagenoeg voltooid.

In de tijd dat religie nog een overheersende invloed had op samenlevingen (Berger 1967) was het geloof de enige bron van waaruit geput werd om een zingevingssysteem te creëren. Met andere woorden: Voor antwoorden op vragen zoals: “Wat is de zin van het leven” en “Wat is mijn rol in dit grotere geheel” werd alleen godsdienst als bron gebruikt. God was de enige die zin aan het leven en de dood kon geven.

In zijn boek *The Easternization of the West* (2007), schetst Colin Campbell een beeld van de wijze waarop culturele veranderingen zich in de Westerse samenleving in het moderne tijdperk hebben gemanifesteerd. Zo laat hij zien hoe de wijze waarop mensen zin aan het leven geven in de loop van een aantal decennia is veranderd. De periode na de Tweede Wereldoorlog laat een samenleving zien die zich ontwikkelt van een maatschappij waarin religie(s) als overkoepelende zingevingssystemen een centrale plaats innemen, tot een maatschappij waarin de invloed van religie (lijkt) af te nemen. In voornamelijk de Verenigde Staten en Engeland vormde zich aan het eind van de jaren '60 en begin van de jaren '70 van de 20^e eeuw een tegencultuur. (*counterculture*) Zoals het woord al doet vermoeden is een tegencultuur een culturele beweging die zich afzet tegen de op dat moment gangbare cultuur, inclusief haar normen en waarden. Zo vinden de sexuele revolutie, het feminisme, pacifisme en de aandacht voor het milieu hun wortels in deze tegencultuur. Waar het afzetten tegen het gangbare een kenmerk van een tegencultuur is, is het niet verwonderlijk dat men zich ook ging verzetten tegen de gangbare opvattingen omtrent de vorming van zingevingssystemen. De traditionele bron van zingeving (God) werd aan de kant geschoven en men maakte zich 'vrij' van de heersende doctrines van religies. In deze tijd dacht de wetenschap, onder andere door termen als demystificatie en de dood van God, te weten dat deze groepen simpelweg hun geloof (welk geloof dat dan ook mocht wezen) aan de kant hadden geschoven. (Campbell 2007: 275) Dit bleek later een misvatting. Deze groepen bleken niet atheïstisch (het geloof dat er geen bovennatuurlijke wezens zijn) of ongelovig te zijn. Ze geloofden alleen niet meer in de historische doctrines van religies. Waar de wetenschap dacht dat de term God is dood een aanwijzing voor atheïsme en ongelof was, bleek het alleen de dood van de Westerse God te betekenen. Campbell (2007) beschrijft verder in zijn boek dat de oriëntatie op geloof verschuift van een Westerse naar een Oosterse variant. Hiermee verklaart hij ondermeer de opkomst en populariteit van zingevingssystemen als New Age en Boeddhisme. Het verlaten van het (traditionele) Christelijke geloof betekende niet per definitie het verdwijnen van het Christelijke geloof, maar slechts een andere invulling van het geloof.

Dit is een conclusie welke ondersteund wordt door godsdienstsocioloog Abby Day. In een drie jaar durend onderzoek onder gelovige jongeren in het Verenigd Koninkrijk heeft ze laten zien welke factoren van invloed kunnen zijn op de constructie van zingevingssystemen van jongeren. (Day 2009) Eén van haar conclusies is dat het geloof niet meer de enige bouwsteen van hun zingevingssysteem is. Gelovige jongeren laten zich steeds vaker beïnvloeden door andere sociale verbanden zoals familie, vrienden en sociale netwerken.

Sociale netwerken zoals facebook, hyves, Flickr, linkedIn en twitter zijn bijna niet meer weg te denken uit de huidige samenleving. Deze opkomst van sociale netwerken sluit aan bij wat Schnabel (2000) noemt de informalisering en informatisering van de huidige maatschappij. Met informalisering bedoelt Schnabel (2000) de deinstitutionalisering van organisaties en instituties. Organisaties krijgen meer een karakter van een netwerk (zoals LinkedIn) en de grenzen tussen het private en openbare domein vervagen. Door nieuwe technologische ontwikkelingen (informatisering) wordt het voor iedereen makkelijker om sneller aan informatie te komen. (2000: 23-24) Ik vind het daarom van belang om, in het kader van de constructie van (postmoderne) zingevingssystemen, de (sociale) implicaties van deze netwerken te laten zien.

2.1.1 Invloed van sociale netwerken

In hoofdstuk 1 heb ik al de opvattingen van Robert Putnam (2000) de revue laten passeren. Hij stelt dat de invloed van sociale instituties zoals de kerk aan het afbrokkelen is. Als oorzaak noemt hij onder andere de opkomst van media als televisie en e-mail (internet). (Putnam 2000: 245) Putnam ziet hier twee gevolgen van in: Een groeiend materialisme en een groeiend individualisme. Volgens Putnam raken mensen door het gebruik van Internet geïsoleerd van hun gemeenschap en raken ze ook onthecht van dezelfde gemeenschap. (Putnam 2000: 246) Eind jaren '90 was dit een breed gedragen mening onder wetenschappers. De opkomst van massamedia en Internet zou zorgen voor een groeiend individualisme en vervolgens minder sociale cohesie. Een mening die ook naar voren komt uit onderzoeken van Kraut et al. (2002)

Het idee dat Internet een negatieve invloed zou hebben op sociale cohesie en dat het zorgt voor meer individualisme blijkt echter een aantal jaren later veranderd te zijn. In een opvolgende studie laten Kraut et al. (2002) een heel ander beeld zien. Het gebruik van Internet zorgt er voor dat mensen een grotere sociale cirkel hebben. Het fysieke contact met familie en vrienden neemt toe en er is een grotere betrokkenheid bij het gemeenschapleven. (Kraut et al. 2002: 61) Soortgelijke conclusies worden getrokken door Howard et al. (2001: 400)

“Many Americans are incorporating Internet tools into their daily lives, and this is reflected in the kinds of activities they pursue online. Many Americans report substantial benefits from

being connected. More than half of all Internet users say the Internet has improved their connection to their family and friends.”

Tijdens de opkomst van het Internet werd er dus vanuit gegaan dat het veelvuldig online zijn een ambassadeur van het individualisme was. Ook kon het Internet een plaats zijn waar mensen zich terug konden trekken van de offline samenleving. Sommige zagen de virtuele wereld zelfs als een mythische plek waar men zich kon bevrijden van de `echte` samenleving. (Aupers 2004) Maar zoals we hierboven hebben kunnen zien is het Internet in toenemende mate een onderdeel en/of een aanvulling geworden op de *offline* maatschappij. Virtuele sociale netwerken zijn dus een wezenlijk onderdeel geworden van het sociale leven van een maatschappij.

Tot nu toe hebben we gezien dat het proces van ontzuiling van de maatschappij en de invloed van een *counterculture* ervoor gezorgd hebben dat er binnen een maatschappij anders tegen bepaalde zaken aan wordt gekeken. Zo wordt er ook anders tegen religie aangekeken. Het geloof neemt niet per se af, maar er wordt wel een andere invulling aan gegeven. Ook virtuele sociale netwerken zijn van invloed op de beleving van onder andere religie.

Abby Day (2009) heeft laten zien dat voor jongeren het geloof niet meer als enige bron toereikend is om hun zingevingssysteem vorm te geven. Het geloof, maar ook zaken als autoriteit en transcendentie worden nu niet alleen meer geplaatst in een geloofsomgeving, maar ook andere sociale verbanden zoals virtuele netwerken vormen tegenwoordig de bouwstenen van zingevingssystemen.

“Young people have shifted the meaning of belief to describe affective relationships in which they feel they belong to. Such a shift necessitates a relocation of the transcendent to the everyday and social”. Day (2009:263)

Zo stelt Day (2009: 276) verder dat de overtuigingen van jongeren mede gecreëerd worden door de omgang met familie en vrienden. Volgens haar kan er dus minder sprake zijn van een geloof dat sterk individualistisch is. Day stelt dat ‘het gevoel van ergens bij willen horen’ en geloof afhankelijk zijn van elkaar, aangezien de invulling van geloof en de creatie van een zingevingssysteem steeds meer plaatsvindt in het publieke en sociale domein.

Concluderend kunnen we stellen dat de manier van zingeving een transformatie heeft ondergaan. Als gevolg van het proces van ontzuiling, maar ook andere culturele veranderingen geïnitieerd door de opkomst van een tegencultuur, worden zingevingssystemen op een andere wijze gecreëerd. De traditionele manier van zingeving was vooral gericht op religie als overkoepelend zingevingssysteem. De huidige (postmoderne) manier van zingeving wordt beïnvloed door een individualistische manier van denken. Waar zingevingssystemen vroeger gecreëerd werden in een sociaal afgesloten omgeving, is de creatie van zingevingssystemen tegenwoordig ingebed in een bredere sociale context. De invloed van familie, vrienden en ook virtuele sociale netwerken is niet meer te ontkennen. De vorming van zingevingssystemen onder invloed van institutionele dwang is vervangen door diverse andere bronnen en vindt plaats in een groter sociaal domein. (CBS 2009)

2.2 Kerkelijkheid

De beleving van geloof vindt dus in toenemende mate plaats in de publieke ruimte. Geloof en het gevoel ergens bij te horen worden daarnaast sterk beïnvloedt door sociale banden zoals de omgang met familie en vrienden, maar ook de participatie in virtuele sociale netwerken zijn hierbij van belang. (Day 2009, Howard et al. 2001)

Nu het dus duidelijker is hoe geloof beleefd wordt, is het van belang om een beeld te schetsen van de kerkelijkheid in Nederland. Sinds 1993 is het aandeel onkerkelijken nauwelijks gedaald. In 2008 rekt 58% van de Nederlandse bevolking zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. (CBS 2009: 137) Het bezoek aan kerk, moskee of een andere vorm van religieuze bijeenkomst is wel sterk afgenomen.

Met de term (on) kerkelijk bedoelen we in deze context het zich wel of niet verbonden voelen met een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. Met de term (on) kerkelijkheid bedoelen we slechts de mate waarin er daadwerkelijk een bezoek wordt gebracht aan een religieuze instelling of bijeenkomst.

In de literatuur zijn twee gangbare verklaringen voor het afgenomen kerkbezoek:

1. Er is sprake van een dalende interesse in datgene wat de kerk verkondigt. Dit wordt ook wel de secularisatiethese genoemd;

2. Het dalende kerkbezoek kan verklaard worden in een context van een breder maatschappelijk proces, namelijk een afnemende bereidheid om maatschappelijk betrokken te zijn. Dit wordt ook wel de *decline-of-associating* these genoemd. (Hierna DOA) (Bruce 2002)

2.2.1 Secularisatie these

Over het algemeen wordt aangenomen dat het leeglopen van de kerken een gevolg was van en verklaard kan worden vanuit bepaalde sociale en culturele veranderingen in de jaren '60. (zie o.a. Campbell 2007) De leegloop wordt ook niet alleen verklaard vanuit de afvalligheid van volwassenen, maar meer uit het onvermogen om jongeren te interesseren voor religie en ze binnen de kerk te houden. De redenen kunnen verschillend zijn, maar de rol van het gezin is hierin essentieel. Bruce & Glendinning (2010: 107) stellen dat voor het succesvol overdragen van een religieuze identiteit het van belang is dat beide ouders homogeen in hun opvattingen zijn. Als dit het geval is dan kan dit betekenen dat de ervaringen van een generatie doorwerken in de ervaringen van een volgende generatie. De periode van de Tweede Wereldoorlog kan in dit opzicht hebben bijgedragen aan de latere leegloop van de kerken. Veel gezinnen werden van één of meerdere ouders beroofd. De stabiliteit en de continuïteit van bijvoorbeeld een religieuze denkwijze van veel gezinnen kwam in het geding. Wat het effect van een dergelijke historische gebeurtenis is, is moeilijk met zekerheid te zeggen. Het specifieke voorbeeld van de effecten van de Tweede Wereldoorlog op de leegloop van de kerken een decennium later is in onze context niet van groot belang. Het dient alleen om te illustreren dat er meer dan alleen sociologische verklaringen zijn om bepaalde maatschappelijke processen te verklaren.

Ondanks de afname van het (kerk) bezoek, blijkt dat mensen het geloof nog steeds waarde toedichten en zich er op een bepaalde manier aan hechten. Zo hechten veel 'onkerkelijken' nog waarde aan een kerkelijke inhuldiging van het huwelijk of aan een afscheidsdienst bij een begrafenis. Wat de vorm ook is waarin mensen het geloof een plaats in hun leven geven, het lijkt erop dat mensen tenminste iets willen geloven en ergens bij willen horen. (CBS 2009: 23)

Het feit dat het kerkelijkheid afneemt, maar dat er bijna geen sprake is van ontkerkelijking, doet het Centraal Bureau voor de Statistiek concluderen dat religie geïndividualiseerd is en:

“[...] mensen halen hun zingeving uit meer en uit uiteenlopende bronnen, en daarbij is steeds minder sprake van institutionele dwang.” (CBS 2009: 23)

Over het algemeen kan gezegd worden dat de mate van kerkelijkheid zorgt voor een verandering in de maatschappelijke betrokkenheid.

“Over het algemeen geldt dat een grotere kerksheid gepaard gaat met meer sociale contacten, meer hulp aan anderen, meer betrokkenheid bij organisaties, zoals lidmaatschappen, actief zijn binnen verenigingen en zich inzetten als vrijwilliger, en politieke participatie.” (CBS 2009:137-138)

Gelet op het bovenstaande kunnen we niet concluderen dat de terugval in kerkbezoek het gevolg is van het verlies van interesse in religie. Religie wordt alleen op en andere, meer individualistische wijze beleefd.

2.2.2 De DOA these

Een andere verklaring is de afnemende bereidheid om te participeren in vrijwilligerswerk en om maatschappelijk betrokken te zijn. Deze verklaring wordt ook door Putnam (2000) gebruikt om het door hem voorgestelde verlies aan sociaal kapitaal in Amerika te verklaren.

Volgens Bruce (2002) wordt deze stelling gelegitimeerd door het afnemende kerkbezoek naast de afname van ander maatschappelijke instituten zoals vakbonden, politieke partijen ed. te leggen. Op het eerste gezicht lijken de dalingen met elkaar op één lijn te liggen. Het verschil ligt volgens Bruce (2002) in het volgende. Het verlangen om maatschappelijk betrokken te zijn is bijvoorbeeld bij een vakbond niet een primair doel, maar slechts een secundair doel. Vakbondslidmaatschap heeft een specifiek doel, namelijk wettelijke bescherming en ondersteuning bij allerlei zaken die met arbeid te maken hebben. Als bijvoorbeeld technische veranderingen (denk aan Internet) het mogelijk maken om het primaire doel te bereiken zal er een afname van vakbondsleden zijn. Dit zegt echter niets over de behoefte van leden om zich maatschappelijk nuttig te maken. Ook het verkleinen of zelfs

verdwijnen van een sector kan tot een daling van lidmaatschap van een vakbond leiden maar zegt dus ook weinig over de maatschappelijke betrokkenheid van de leden.

Deze kritiek van Bruce (2002) betekent niet dat de DOA these niet plausibel is. Het is echter wel van belang om voorzichtigheid te betrachten met te stellen dat het dalende kerkbezoek direct verklaard wordt door de DOA these. (Bruce 2002: 320)

In het geval van het afnemende kerkbezoek kan de DOA these aan kracht winnen als blijkt dat de interesse in religie niet wijzigt. En zoals we al gezien hebben is de interesse in religie in Nederland nagenoeg niet gewijzigd. (CBS 2009)

2.2.3 Sociaal kapitaal en religie

Het concept van sociaal kapitaal is niet in één definitie te vangen. De algemene definitie is dat sociaal kapitaal de hulpmiddelen zijn die mensen kunnen gebruiken om voor zichzelf een beter leven te creëren. De hulpmiddelen zijn niet fysiek van aard (fysiek kapitaal) en het gaat ook niet om opleidingen die mensen verder kunnen helpen. (human capital) Sociaal kapitaal heeft vooral te maken met sociale netwerken. Sociale netwerken zijn waardevol als mensen ze kunnen aanwenden om bijvoorbeeld werk te vinden. Hoe beter iemand in staat is om zijn netwerken aan te wenden om zijn eigen doelen te verwezenlijken hoe meer sociaal kapitaal iemand heeft.

Halman en Luijkx (2006) leggen uit dat niet alleen individuen sociaal kapitaal kunnen genereren. Ook op een grotere schaal heeft sociaal kapitaal een functie. Deze visie gaat er vanuit dat sociaal kapitaal niet alleen iets is dat geïnitieerd wordt vanuit een individu, maar dat ook door beleid een natie een bepaald niveau van sociaal kapitaal voor zichzelf kan opbouwen. Er wordt er vanuit gegaan dat sociaal kapitaal in dit geval dan positieve effecten kan hebben op de economie, de effectiviteit van een regering en welvaart. Of deze effecten ook daadwerkelijk aanwezig zijn is nog steeds een onderwerp van onderzoek. Dit neemt niet weg dat bepalende organisatie in de globale economie zoals het IMF, de Wereldbank en diverse belangrijke economieën, sociaal kapitaal zien als één van de belangrijkste bronnen om economische en sociale vooruitgang te bewerkstelligen. (Halman en Luijkx 2006: 65-66)

Voor mij is het in eerste instantie niet van belang om nader te onderzoeken wat het belang van sociaal kapitaal voor een samenleving als geheel is. Ik wil bij de uitwerking van het concept me focussen op wat het concept sociaal kapitaal betekent op individueel niveau.

Halman en Luijkx (2006) geven aan dat verschillende persoonlijke kenmerken kunnen zorgen voor verschil in sociaal kapitaal. Als voorbeeld gebruiken ze het verschil tussen een politiek rechts georiënteerd en politiek links georiënteerde visie. Een rechtse politieke visie zou leiden tot minder sociaal kapitaal aangezien ‘rechts’ meer gericht is op competitie en hiërarchie. ‘Links’ daarentegen is meer gericht op solidariteit en samenwerking wat weer zou resulteren in meer sociaal kapitaal.

Naast dit voorbeeld van hoe persoonlijke kenmerken van invloed kunnen zijn op de hoogte van sociaal kapitaal is kan ook religie een belangrijke indicator van sociaal kapitaal zijn. In de godsdienstsociologie is de relatie tussen religie en sociaal kapitaal altijd een belangrijk onderzoeksonderwerp geweest. Zo heeft Emile Durkheim al beargumenteerd dat er een positief verband bestaat tussen religie en sociaal vertrouwen en dat religie een sleutelrol speelt in de creatie en het onderhoud van solidariteit. (Durkheim 1965 [1915] in Halman en Luijkx 2006: 72)

Sociaal vertrouwen wordt verkregen als gevolg van interactie binnen een groep die met elkaar verbonden zijn op basis van etniciteit, religie of een andere gezamenlijke waarde. (Halman en Luijkx 2006: 72) Het idee dat religie van invloed is op de mate van sociaal kapitaal wordt door verschillende auteurs gedeeld. Zo stelt politicoloog Paul F. Whiteley (2009: 34):

“that religious people will have developed ‘an ethos which is trusting, altruistic and favourably inclined towards cooperation with other people”.

Het geloof kan dus zorgen voor netwerken waarin sociale verbondenheid bevorderd wordt in combinatie met gelijke moreel gedrag. Religie is bevorderlijk voor de vorming van sociaal kapitaal. Religieuze betrokkenheid kan zorgen voor netwerken, gezamenlijke waarden en relaties die individuen (en gemeenschappen) kan helpen bepaalde doelen te realiseren. Ook socioloog Robert Wuthnow (2002) komt tot een vergelijkbare conclusie. In zijn artikel *Religious Involvement and Status-Bridging Social Capital* laat hij zien dat het lidmaatschap van een religieuze congregatie een sterk en positief verband heeft met het hebben van meer invloedrijke relaties en dus ook meer sociaal kapitaal. Een interessante conclusie van Wuthnow (2002: 678-679) is dat het frequent bijwonen van religieuze diensten geen significant verband oplevert met het hebben van meer sociaal kapitaal. Ik noem dit een interessante conclusie omdat uit veel andere onderzoeken juist het tegenovergestelde blijkt. Wuthnow (2002) verklaart dit door te stellen dat zijn onderzoek het de concepten

‘lidmaatschap van een kerk’ en ‘het bijwonen van diensten’ apart heeft onderzocht terwijl deze concepten in de meesten andere onderzoek als één concept worden gehanteerd.

Kerkelijkheid is dus van invloed op de vorming van sociaal kapitaal. Maar niet de frequentie van het kerkbezoek, maar het lidmaatschap van een kerk en de participatie in allerlei activiteiten is de motor van de vorming van sociaal kapitaal. Als religie bevorderlijk is voor de creatie en het behouden van sociaal kapitaal, dan is dit een onderbouwing voor de hypothese dat mensen die gelovig zijn elkaar opzoeken, een netwerk met dezelfde morele waarden hebben en zo dus ook een collectieve waarde oriëntatie creëren.

2.3 Waarden

In hoofdstuk 1 heb ik al aangegeven dat er verschillende definities van het begrip ‘waarde’ zijn. (Doorn en Lammers 1976, Rockeach 1973, Kluckhohn 1961) Zoals gezegd gebruik ik in dit onderzoek een algemene definitie van het concept waarden:

Waarden representeren een dieperliggende motivatie welke het menselijk gedrag en handelen bepalen.

De aantrekkingskracht die bepaalde waarden op (groepen) mensen hebben definieer ik als waardeoriëntatie. (zie onder andere Halman, 1991)

De al eerder aangehaalde Robert Putnam (2000) heeft in *Bowling Alone* laten zien dat samenlevingen individualiseren. Sociale instituties waaronder kerken en politieke partijen lijken invloed in de samenleving te verliezen. Maar wat betekent individualisering voor de normen en waarden die door groepen mensen en individuen worden gehanteerd? Individualisatie in deze context betekent het loskoppelen van waarden die voortkomen uit bepaalde waarde bepalende instituties zoals werk, politiek en religie. (Nevitte en Cochrane 2006: 204). De waardeoriëntaties van samenlevingen zouden meer op het individu gericht zijn dan op een groep. We zouden dus een verschuiving waar moeten nemen van een collectieve waarde oriëntatie naar en individuele waarde oriëntatie

Nevitte en Cochrane halen Max Weber ([1978] in Nevitte en Cochrane 2006) aan. Weber stelt dat de moderne maatschappij zorgt voor meer kansen om vooruit te komen in de samenleving. Mensen zijn meer en meer ontevreden over de strakke regels die door een

sociaal instituut zoals de kerk worden voorgeschreven. Mensen willen zichzelf ontplooiën en zelf hun levensdoelen vaststellen. Zo zou volgens onder ander Weber en Marx de invloed van religie sterk afnemen en uiteindelijk zou door het toenemende rationeel denken religie zelfs verdwijnen. Deze toekomstvoorspelling van de moderniteit is echter niet uitgekomen.

(Inglehart 2006)

Maar er vanuit gaande dat de theorie van Weber wel zou kloppen trekken Nevitte en Cochrane (2006) mijn inziens terecht de conclusies dat hoe geavanceerder een samenleving is, des te minder mensen zich laten leiden door religie om hun waarden te bepalen.

Nevitte en Cochrane (2006) maken gebruik van de data van het World Values Survey (WVS) om bovenstaande hypothese te toetsen. De conclusies zijn opvallend. Zo blijkt dat er in de meest geavanceerde samenleving er (bijna) geen sprake is van een terugval in het niveau van religiositeit. Volgens de theorie van Weber en Marx had dit wel moeten. Daarnaast is er wel een grote verandering waar te nemen in de waarden die aangehangen worden in deze samenlevingen.

De trend in Europa is dat er een verschuiving is waar te nemen van meer traditionele normen en waarden naar een meer tolerante waardeoriëntatie.

De data van het WVS laat vervolgens ook zien dat er tussen religieuze en seculiere Europeanen steeds meer overeenkomsten in morele perspectieven waar te nemen zijn. We kunnen dus concluderen dat, hoewel het niveau van religiositeit nauwelijks afneemt, religie minder van invloed is op de morele waarden van Europeanen. Nevitte en Cochrane (2006) stellen dus ook dat de individualisatiethese op basis van de WVS data voor Europa aan kracht heeft gewonnen.

Net als een aantal andere aangehaalde auteurs (Wuthnow 2002, Whiteley 2009, Halman en Luijkx 2006, CBS 2009) stellen ook Nevitte en Cochrane (2006) dat een actief sociaal leven van belang is voor de vorming van sociaal kapitaal. Zij stellen dat een actief sociaal leven het proces van individualisatie kan vertragen.

2.3.1 Waardeoriëntaties gedefinieerd

Waardeoriëntaties kunnen op een tweetal manieren worden gedefinieerd. Op de eerste plaats kan er gekeken worden naar de bron waarop de keuze welke waarden aangehangen worden gebaseerd is. Zoals we in hoofdstuk 1 hebben gezien kan een collectieve waardeoriëntatie als bron de traditie en autoriteit van een gemeenschap hanteren. Iemand die zich echter minder laat beïnvloeden door deze traditie en publieke opinie van de gemeenschap zal een andere

bron hanteren. Dit zal een waardeoriëntatie zijn die gebaseerd is op de subjectieve keuze van een persoon zelf. Deze persoon zal zelf kiezen welke waarden hij of zij belangrijk vindt en wil volgen in zijn of haar leven. Dit noemen we een individuele waardeoriëntatie.

Naast de bron waarop de keuze van de aangehangen waarden gebaseerd is kan er ook gekeken worden naar de inhoud van de aangehangen waarden om aan te geven of er sprake is van een collectieve of individuele waardeoriëntatie. Mensen die traditie en autoriteit als bron van hun waardeoriëntatie gebruiken zullen ook waarden aanhangen die inhoudelijk gericht zijn op de gemeenschap waarin zij leven en participeren. Zo zullen mensen die een collectieve waardeoriëntatie hebben vaker een bijdrage willen leveren aan grotere gelijkheid in een samenleving, zich meer inzetten voor een rechtvaardigere wereld en mensen in moeilijkheden willen helpen. Mensen die als bron juist meer hun eigen subjectieve keuze leidend laten zijn, zullen inhoudelijk ook meer individueel gerichte waarden hanteren. Zij zullen zich bijvoorbeeld minder storen aan de mening van anderen en willen minder van andere mensen afhankelijk zijn. Als we inhoudelijk kijken naar de waardeoriëntaties kunnen we stellen dat een collectieve waardeoriëntatie meer altruïstisch van aard is. Een individuele waardeoriëntatie is meer hedonistisch van aard. In hoofdstuk 4 zal worden stilgestaan bij de constructie van de variabelen collectieve en individuele waardeoriëntatie. Deze zullen gaan over de inhoud van de aangehangen waarden.

Concluderend kunnen we stellen dat een waardeoriëntatie begrepen kan worden op basis van de bron waarop de keuze voor bepaalde waarden gemaakt kan worden én de inhoud van de aangehangen waarden.

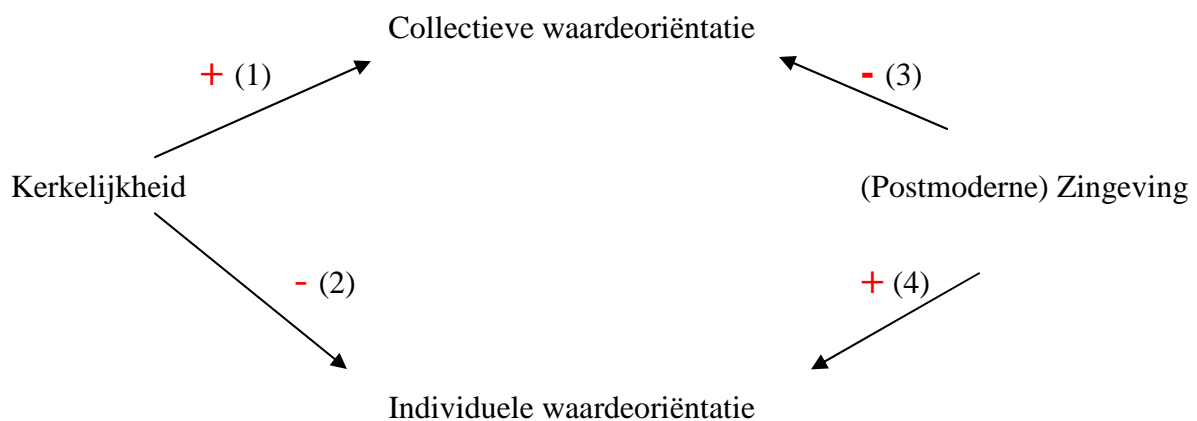
2.4 Conceptueel Model

In studies wordt er vaak vanuit gegaan dat vooral kerkelijkheid ervoor zorgt dat (groepen) mensen een collectieve waardeoriëntatie hebben. Deze redenering volg ik in dit onderzoek.

Zo heb ik laten zien dat religieuze mensen die participeren in de kerk makkelijker een netwerk opbouwen met een groep gelijkgestemden. Ze lijken meer sociaal kapitaal op te bouwen dan degenen die dit niet doen. De religieuze, participerende groep hanteert (collectieve) normen en waarden. De aanname dat de frequentie van het kerkbezoek een indicator voor individualisatie zou zijn lijkt hiermee invalide. Niet de frequentie van kerkbezoek maar vooral participatie in allerlei activiteiten binnen de geloofsbeleving leidt tot een gemeenschappelijke/collectieve waarde oriëntatie.

Op basis van de bovenstaande theorie dat een actief sociaal leven en participatie in een kerk en/of levensbeschouwelijke instelling kan leiden tot een meer collectieve waardeoriëntatie, ben ik tot onderstaand conceptueel model gekomen.

Een hoge score op 'Kerkelijkheid' zal zorgen voor een hoge score op 'Collectieve waardeoriëntatie' en voor een lage score op de variabele 'Individuele waardeoriëntatie'. Een hoge score op 'Zingeving' (zin aan het leven wordt gegeven door een persoon zelf) zal leiden tot een hoge score op de variabele 'Individuele waardeoriëntatie' en een lage score op de variabele 'Collectieve waardeoriëntatie'.

3 Hypothesen

Naar aanleiding van het in voorgaande hoofdstukken gepresenteerde conceptueel model en de theoretische onderbouwing van de concepten, zullen in dit hoofdstuk de hypothesen geformuleerd worden.

Uit onderzoek van het CBS blijkt dat mensen hun zingeving steeds vaker halen uit andere bronnen dan de traditionele instituties. Daarnaast is de mate van kerksheid/kerkelijkheid een indicator voor de omvang van het sociaal kapitaal van individuen. (CBS 2009) Niet de frequentie van kerkbezoek maar de participatie in allerlei vrijwillige activiteiten speelt hierbij een grote rol. In Nederland is een duidelijk dalende trend in het kerkbezoek te zien. De interesse in religie neemt echter niet of nauwelijks af.

De variabele “Kerkelijkheid” bestaat uit de onderdelen ‘kerkbezoek’ en ‘participatie in allerlei (religieuze) activiteiten binnen de geloofsgemeenschap’. De volgende hypothesen kunnen als volgt geformuleerd worden:

1. Een hoge score op de variabele kerkelijkheid zorgt voor een hoge score op de variabele collectieve waardeoriëntatie;
2. Een hoge score op de variabele kerkelijkheid zorgt voor een lage score op de variabele individuele waardeoriëntatie;
3. Een hoge score op de variabele (Postmoderne) Zingeving zorgt voor een lage score op de variabele collectieve waardeoriëntatie;
4. Een hoge score op de variabele (Postmoderne) Zingeving beleving zorgt voor een hoge score op de variabele individuele waardeoriëntatie.

4 Data en Variabelen

4.1 Inleiding

In de periode 1997-1998 is er in het kader van een onderzoeksproject van de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam in samenwerking met de stichting Nationaal Onderzoek Christelijke Jongeren een databestand opgebouwd. Het onderzoeksproject heeft als doel gehad om gegevens omtrent levensbeschouwelijke waardeoriëntaties en de levensstijl van Christelijke jongeren te verzamelen. Om deze gegevens te verzamelen zijn er onder de jongeren van de Evangelische Omroep (EO), Youth for Christ (YFC), Continental Sound en het CDJA 3000 vragenlijsten verstuurd. (Braster 2001: 5-6) Dit databestand is de basis geweest voor het artikel *De effecten van verzuild basisonderwijs op de waardeoriëntaties van Nederlandse jongeren*. (Braster 2001)

Er zijn voor mij een tweetal redenen om gebruik te maken van dit databestand. Ten eerste sluiten de vragen die aan de jongeren gesteld worden over zaken als geloof en waardeoriëntaties goed aan bij de concepten die ik in mijn eigen onderzoek wil analyseren. Een tweede reden om deze data te gebruiken is de leeftijd van de respondenten. Uit de gegevens blijkt dat 51,6% van de ondervraagden in de leeftijdscategorie 15-19 jaar valt en 48,6% in de leeftijdscategorie 20-24 jaar valt. (N=3432) De periode 15-24 jaar wordt algemeen beschouwd als de formatieve periode. (Becker 1987 in Braster 2001:6) De oriëntaties op bepaalde normen en waarden die men in deze periode ontwikkelt, gaan vaak een leven lang mee. Dit gegeven kan een sterke voorspellende kracht hebben op de te vormen normen en waarden binnen een groep en/of samenleving.

4.2 Afhankelijke variabelen

De afhankelijke variabelen in dit onderzoek zijn de *Collectieve waardeoriëntaties* en de *Individuele waardeoriëntaties*.

Voor de constructie van deze 2 variabelen is een factoranalyse uitgevoerd op de stellingen uit vraag 50 van de vragenlijst. Deze vraag luidt:

Hieronder staan een aantal dingen die mensen belangrijk kunnen vinden in hun leven. Kun je bij elk onderwerp aangeven hoe belangrijk jij dit in je leven vindt?

De respondenten dienen de stellingen te beoordelen, waarbij 5 antwoordmogelijkheden zijn, namelijk helemaal mee eens, mee eens, noch eens/ noch oneens, niet mee eens, helemaal niet mee eens. Er is voor deze vraag gekozen omdat de stellingen een goed beeld geven van wat men belangrijk vindt in het leven en welke waarde men aan de verschillende stellingen toe kent. De resultaten van de factoranalyse staan vermeld in tabel 1. De uit de factoranalyse samengestelde *Rotated Component Matrix* staat in figuur 4.1. Beiden variabelen bestaan uit 9 items. Na de factoranalyse is er van de 9 items een 10 puntsschaal geconstrueerd. Om de interne consistentie van deze items te beoordelen, is de Cronbach's Alpha berekend. Op deze manier kunnen we laten zien in hoeverre de items ook hetzelfde concept meten. De twee variabelen hebben een hoge Cronbach's Alpha van respectievelijk .830 en .808. Ik maak dus gebruik van twee typen waardeoriëntaties. De collectieve waardeoriëntatie is een variabele met een schaal van collectief naar niet-collectief. De individuele waardeoriëntatie is een variabele met een schaal van individualistisch naar niet-individualistisch. Dit lijkt op een zekere mate van overlap aangezien je zou kunnen stellen dat een score van niet-individualistisch gelijk zou zijn aan een score van collectief en dat een score van individualistisch gelijk zou zijn aan een score van niet-collectief. Om te onderzoeken in hoeverre dit ook het geval is heb ik beide variabelen met elkaar gecorreleerd. De uitkomst is dat de variabelen met elkaar correleren. ($r=.113$) Er is dus een samenhang tussen beide variabelen. Echter, beide variabelen delen slechts 1,2% van de variantie. Derhalve kunnen we de twee variabelen naast elkaar gebruiken.

De scores van beiden variabelen zijn grafisch weergegeven in figuur 1 en 2.

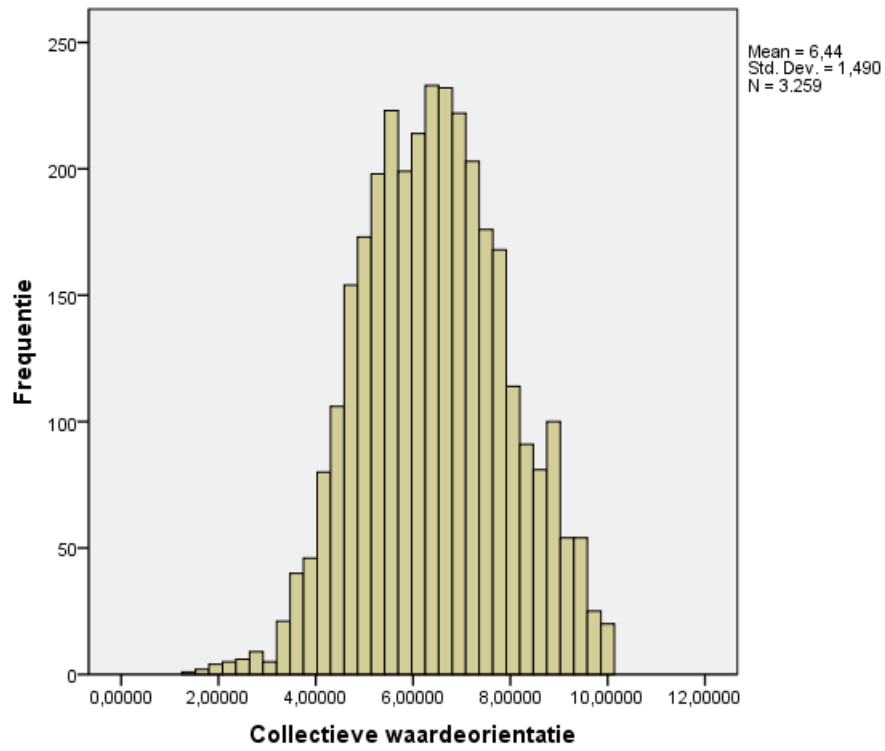
Tabel 1 Rotated Component Matrix

	Collectieve waardeoriëntatie	Individuele waardeoriëntatie
Inzetten voor rechtvaardiger wereld	,750	
Mensen in moeilijkheden helpen	,742	
Begrip hebben voor anderen	,725	
Bijdrage leveren aan een menselijker samenleving	,714	
Altijd klaar staan voor anderen	,698	
Mensen om je heen gelukkig maken	,659	
Grotere gelijkheid in de samenleving bevorderen	,647	
Zo bewust mogelijk leven	,498	
Kleiner maken van inkomensverschillen	,434	
Kunnen doen en laten wat je wilt		,690
Zelf uitmaken wat wel en niet mag		,683
Plezier maken		,674
Van niemand afhankelijk zijn		,662
Niet aan regels gebonden zijn		,642
Van het leven genieten		,629
Het financieel goed hebben		,618
Nieuwe dingen beleven		,599
Niet storen aan de mening van anderen		,482
Eigenwaarde	4.3	3.5
Percentage verklaarde variantie (cumulatief)	20,6	43,5
Cronbach's Alpha	.830	.808

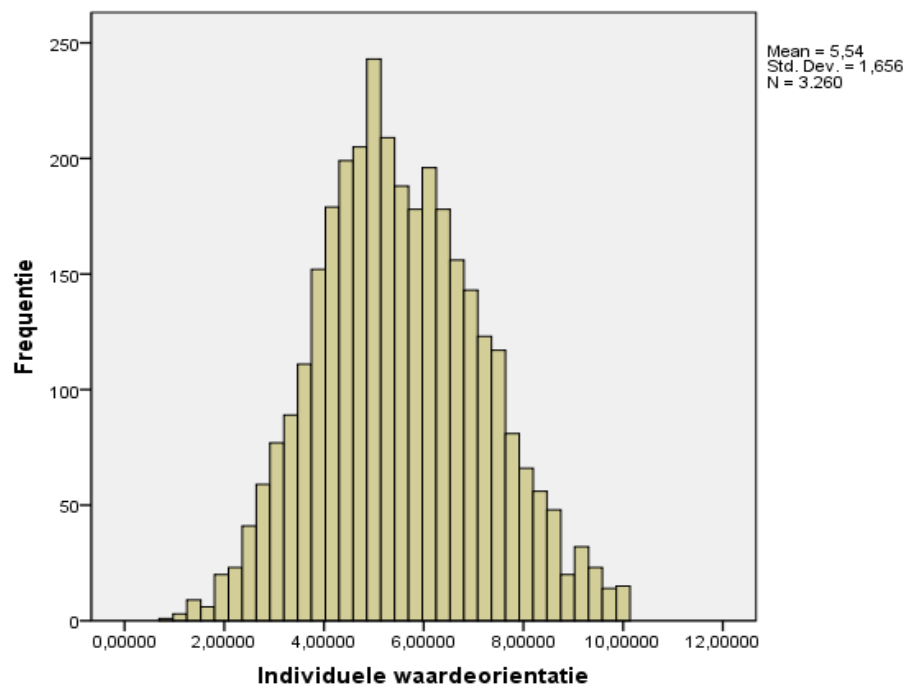
N Valid 3259/3260

N Missing 173/172

Figuur 1

Figuur 2

4.3 Onafhankelijke variabelen

4.3.1 (Postmoderne) Zingeving

Voor het construeren van de onafhankelijke variabele (*Postmoderne*) Zingeving zijn de onderstaande 2 vragen als uitgangspunt genomen:

30. *Veel mensen stellen zich de vraag of het leven eigenlijk wel zin heeft. Zou je bij elk van de volgende uitspraken willen aangeven, wat je mening hierover is?*

31. *Mensen stellen zich wel eens vragen over de dood. Ook hierover zijn verschillende opvattingen mogelijk. Wil je deze uitspraken doorlezen en daarna bij elke uitspraak weer het antwoord kiezen, dat het meest met jouw opvatting overeenkomt?*

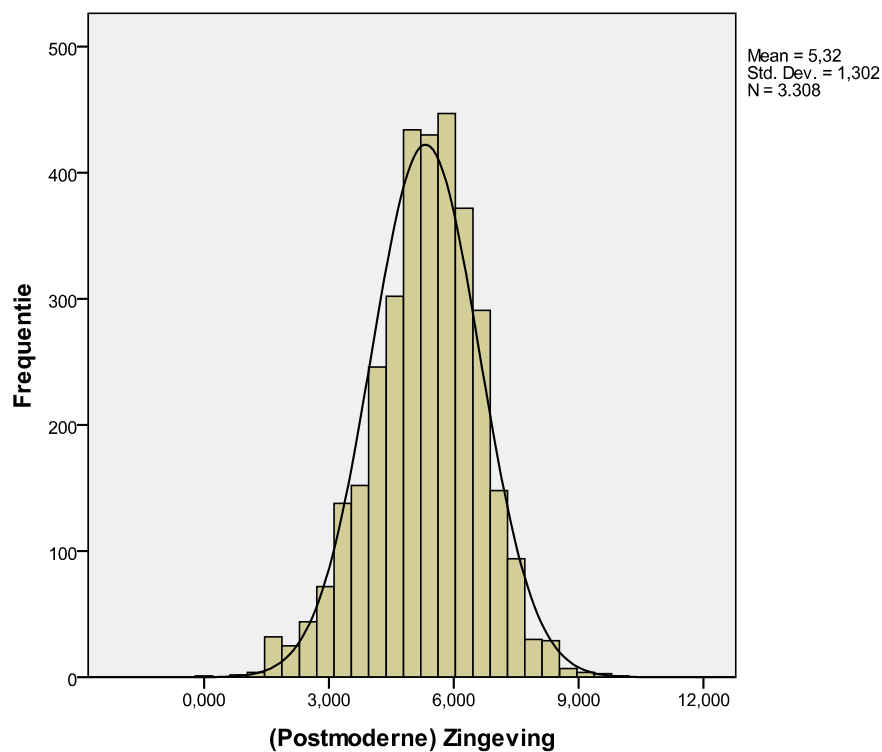
Ook bij deze vragen dienen de respondenten een aantal stellingen te beoordelen, waarbij 5 antwoordmogelijkheden zijn, namelijk: helemaal mee eens, mee eens, noch eens/ noch oneens, niet mee eens, helemaal niet mee eens. Er is voor deze vragen gekozen omdat de concepten 'zin van het leven' en vragen met betrekking tot 'de dood' een goed beeld kunnen geven van de bron waar mensen zich op richten omtrent de constructie van hun zingevingssysteem. Ook op deze data is een factoranalyse uitgevoerd waarbij uiteindelijk één factor is gevonden welke de (Postmoderne) zingeving weergeeft. De Cronbach's Alpha is bij deze variabele ook hoog, namelijk $\alpha = .795$. Er dient opgemerkt te worden dat bij de berekening van de Cronbach's Alpha de items die negatief geladen zijn (*Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis omdat er een God bestaat*-.798 en *Pas als je gelooft in God heeft de dood betekenis* -.567) omgecodeerd zijn, aangezien er anders geen valide 'reliability' analyse uitgevoerd kon worden. De uiteindelijke score van de variabele is grafisch weergegeven in figuur 3. Daarnaast hebben we de variabele moeten hercoderen om te kunnen laten zien wat een hoge en een lage score zijn. Een score < 5 wordt getypeerd als laag. Een score ≥ 5 wordt getypeerd als hoog. Een lage score betekent dat iemand meer gericht is op God als basis voor de zin van het leven. Een hoge score betekent in dit geval dat een persoon er vanuit uit gaat dat je zelf zin aan het leven moet geven.

Tabel 2 Rotated Component Matrix

	(Postmoderne) Zingeving
Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis omdat er een God bestaat.	-,781
Voor mij is de zin van het leven, dat je er het beste van probeert te maken	,757
Als je je leven hebt beleefd, is de dood een natuurlijk rustpunt	,720
Het leven heeft alleen zin als je die er zelf aan geeft	,719
De dood hoort bij het leven, daar moet je geen probleem van maken	,635
Pas als je gelooft in God heeft de dood betekenis	-,567
Eigenwaarde	3,2
Percentage verklaarde variantie (cumulatief)	29,8
Cronbach's Alpha	.795

N Valid 3308
 N Missing 124

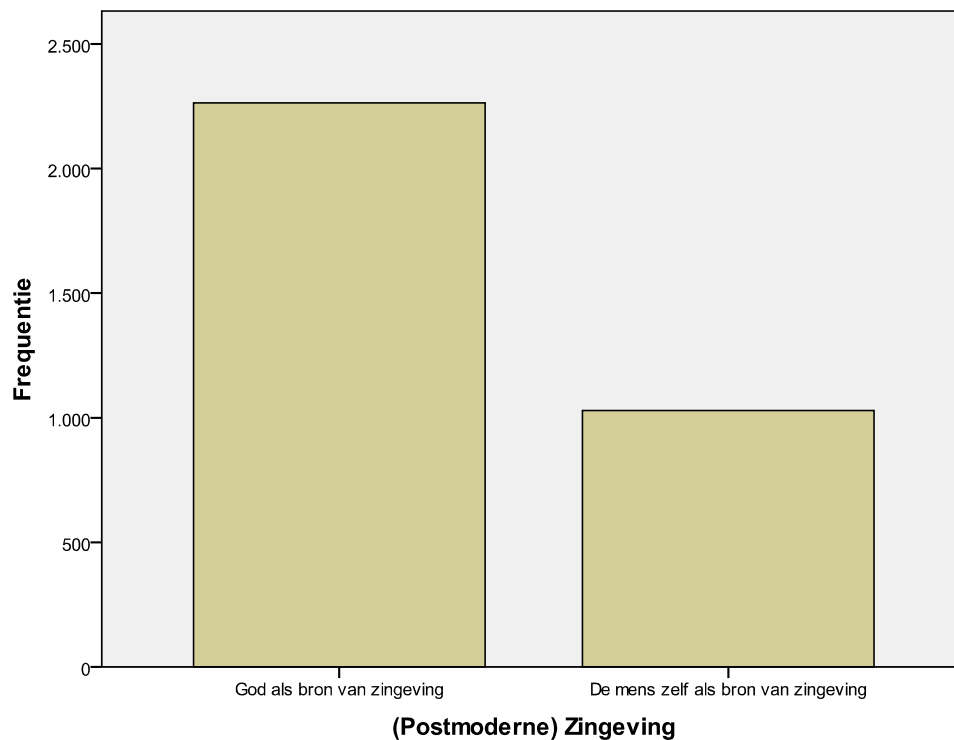
Figuur 3

Tabel 3 (Postmoderne) Zingeving

	Frequentie	%
God als bron van zingeving	2263	68,7
De mens zelf als bron van zingeving	1029	31,3
Totaal	3292	100

Figuur 4

4.3.2 Kerkelijkheid

In hoofdstuk 2 heb ik aangegeven dat ik onder kerkelijkheid niet slechts de frequentie van het kerkbezoek versta. Ook het lidmaatschap van een kerk en de participatie in allerlei activiteiten binnen de kerk of soortgelijke stroming behoren mijn inziens tot het concept van kerkelijkheid. Juist deze participatie zorgt voor de vorming van sociaal kapitaal en dientengevolge de vorming van een groep mensen met dezelfde, collectieve waardeoriëntatie. (zie onder andere Wuthnow 2002, Whiteley 2009, Halman en Luijkx 2006)

Om deze opvatting te operationaliseren is er gebruik gemaakt van de volgende twee vragen:

1. *Beschouw je jezelf als behorend tot een kerk, een soortgelijke organisatie of stroming?*
2. *Los van kerkdiensten en religieuze vieringen, neem je deel aan andere activiteiten van een kerk, een soortgelijke organisatie of stroming?*

In tabel 4 staan de scores van deze 2 variabelen weergegeven. Deze 2 variabelen zijn samengevoegd en vormen samen de variabele *Kerkelijkheid*. De scores van de variabele *Kerkelijkheid* zijn weergegeven in Tabel 5

Tabel 4

Behorend tot een kerk	Frequentie	Percentage
Ja	2173	63,3
Nee	1247	36,3
Total	3420	99,7
Missing	12	,3
Total	3432	100
Andere activiteiten in de kerk	Frequentie	Percentage
Ja	1432	41,7
Nee	1980	57,7
Total	3412	99,4
Missing	20	,6
Total	3432	100,0

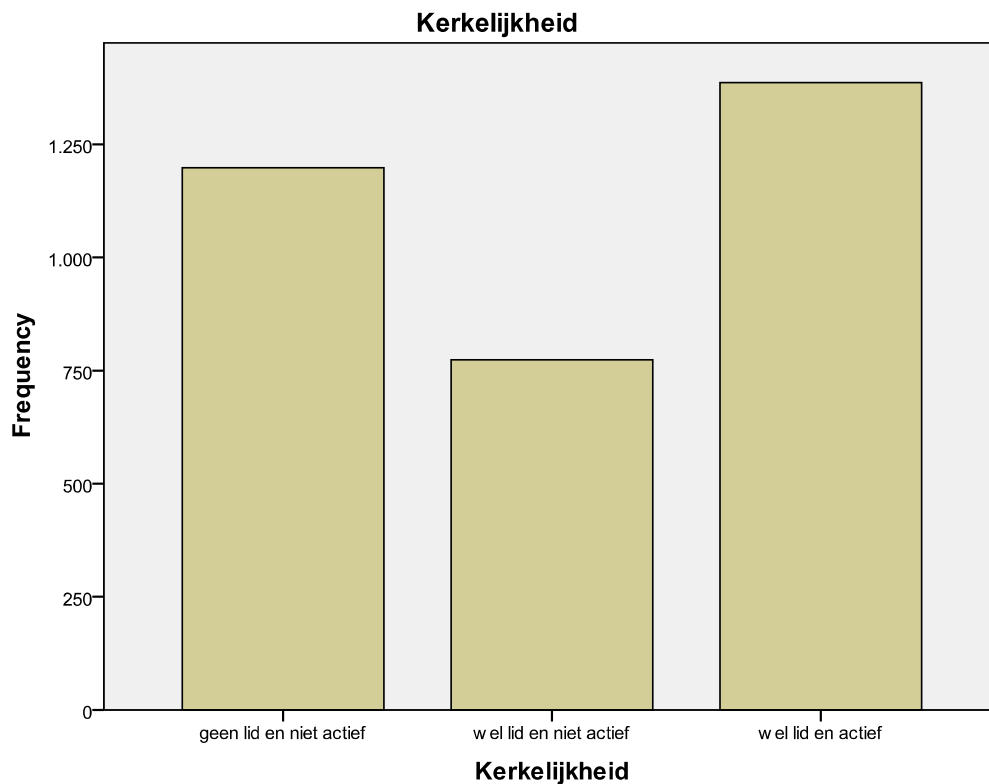
$r = .592$

Tabel 5

Kerkelijkheid	Frequentie	Percentage
Geen lid en niet actief	1198	34,9
Wel lid en niet actief	774	22,6
Wel lid en actief	1386	40,4
Total	3358	97,8
Missing	74	2,2
Total	3432	100,0
Cronbach's Alpha	.744	

In bovenstaande tabel valt op dat de variant van Kerkelijkheid, geen lid en actief ontbreekt. Dit is een bewuste keuze geweest aangezien slechts 1,3% van de populatie zich in deze groep bevindt en derhalve een zeer kleine bijdrage aan het totaal oplevert. Figuur 4 laat de grafische weergave van de variabele Kerkelijkheid zien. Van de populatie is ruim 40% die lid is van een kerk daarnaast actief in allerlei activiteiten. Ruim 22% van de leden is niet actief in de kerk.

Figuur 4

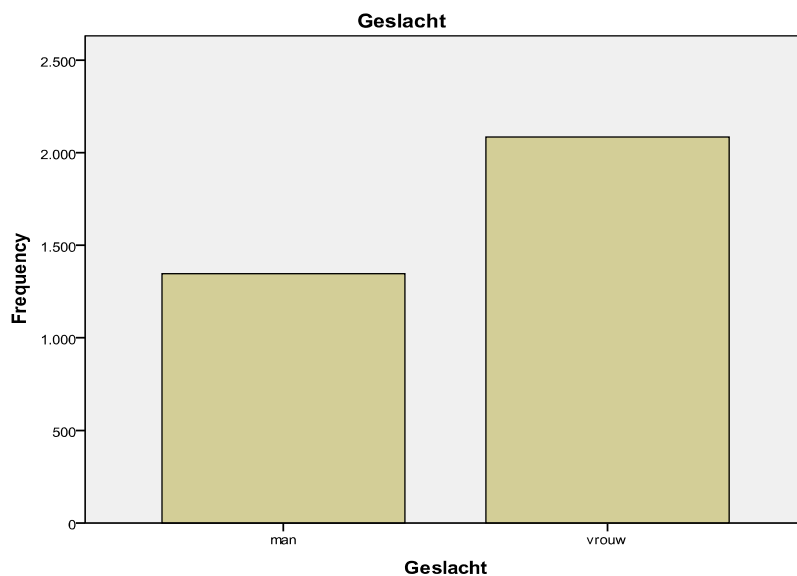
4.4 Controlevariabelen

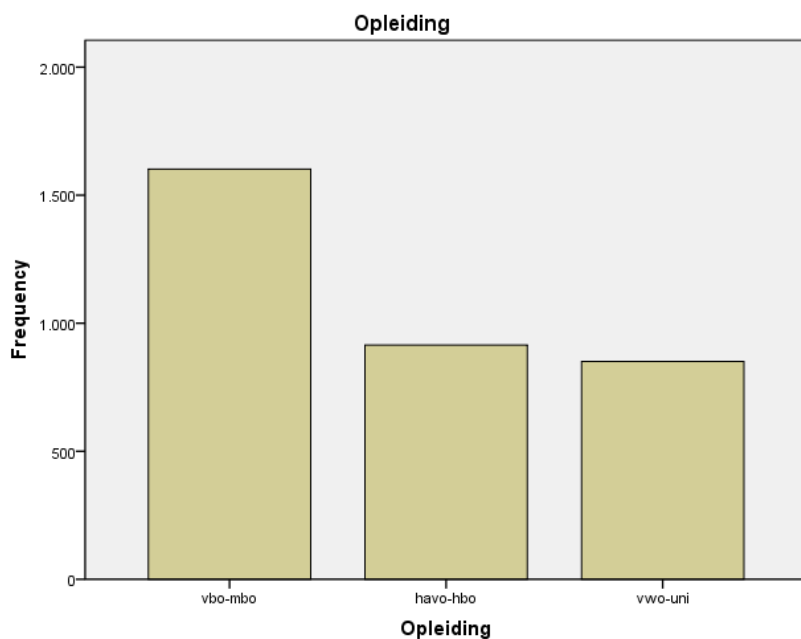
Om een antwoord te geven op de onderzoeksvraag zullen er regressie analyses worden uitgevoerd. De variabelen *Collectieve waardeoriëntatie* en *Individuele waardeoriëntatie* zullen in dit model dienen als de afhankelijke variabelen. *Kerkelijkheid* en *(Religieuze) Beleving* zijn de onafhankelijke variabelen. Het model wordt verder gecontroleerd op de invloed van de variabelen *Geslacht* en *Opleiding*.

De hoogst genoten opleiding is gecodeerd als (1) vbo, (2) mavo, (3) mbo, (4) havo, (5) vwo, (6) hbo, (7) wo. Om het geheel overzichtelijker te maken hebben we van de 7 opleidingen 3 cognitieve trajecten gemaakt. Het eerste traject is het vbo-mbo traject, gevolgd door het havo-hbo en vwo-uni traject.

Figuur 5 laat de grafische weergave van de controlevariabelen zien. In tabel 5 vindt u de frequenties van de controlevariabelen.

Figuur 5

Tabel 5 Controlevariabelen

Geslacht	Frequentie	Percentage
Man	1347	39,2
Vrouw	2085	60,8
Total	3432	100,0
Opleiding	Frequentie	Percentage
geen/vbo/llw	400	11,7
mavo	608	17,7
havo	737	21,5
vwo	796	23,2
mbo	594	17,3
hbo	178	5,2
uni	55	1,6
Total	3368	98,1
Missing	64	1,9
Total	3432	100
Opleidingstrajecten	Frequentie	Percentage
Vbo-mbo	1602	46,7
Havo-hbo	915	26,7
Vwo- Universiteit	851	24,8
Total	3368	98,1
Missing	64	1,9
Total	3432	100,0

5 Resultaten van de analyses

5.1 Inleiding

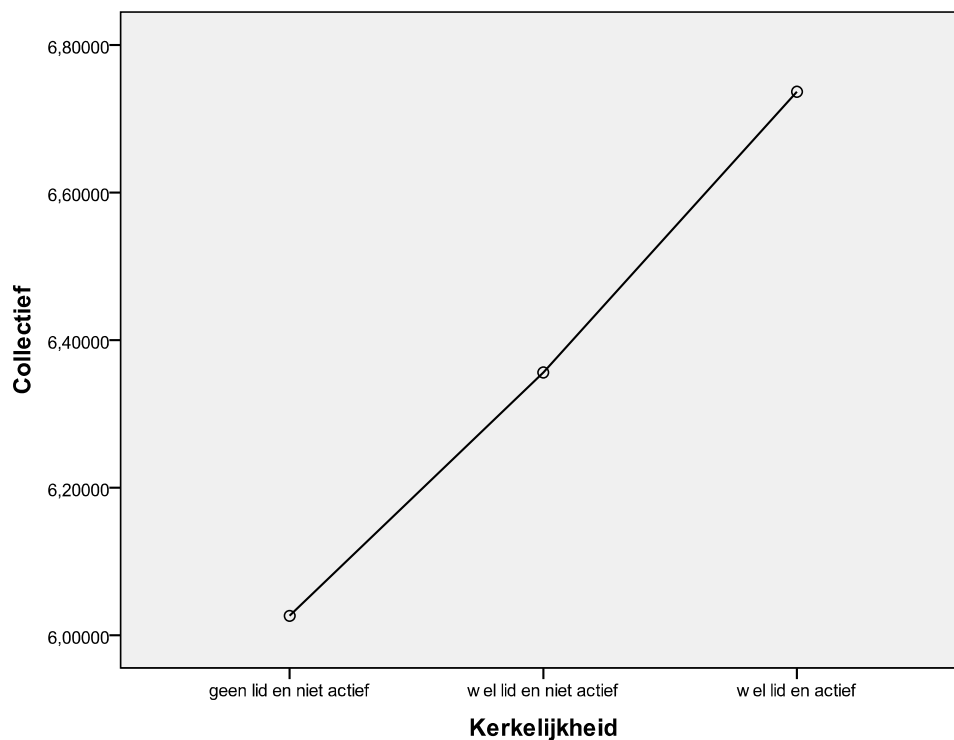
In dit hoofdstuk zullen de resultaten van de analyses besproken worden. Met de in hoofdstuk 4 gepresenteerde variabelen zijn analyses uitgevoerd met behulp van een GLM (*General Linear Model*). Aan de hand van tabel 6 zullen we eerst de resultaten van de afhankelijke variabele *Collectieve waardeoriëntatie* om vervolgens aan de hand van de gegevens uit tabel 7 de resultaten van de variabele *Individuele waardeoriëntatie* te behandelen. Beide tabellen bestaan uit vier modellen. Als eerste is de variabele *Kerkelijkheid* toegevoegd aan het model. In de volgende drie modellen is er steeds één variabele toegevoegd. Er is gekozen voor deze stapsgewijze analyse om te onderzoeken of de invloed van de variabelen wijzigt.

5.2 Collectieve waardeoriëntatie

De eerste analyse laat zien dat de vier modellen significant zijn ($p=.000$). Dit houdt in dat de variabelen *Kerkelijkheid*, *(Postmoderne) Zingeving*, *Geslacht* en *Opleiding* gezamenlijk significant zijn om de afhankelijke variabele *Collectieve waardeoriëntatie* te verklaren. Individueel dragen alle variabelen behalve *(Postmoderne) Zingeving* ($p=.318, p=.291, p=.203$) significant bij aan de verklaring van de collectieve waardeoriëntatie. Zowel voor het model als geheel en voor de variabelen individueel geldt dus dat er sprake is van een significante bijdrage aan de verklaring van de afhankelijke variabele. Er dient wel opgemerkt te worden dat het vierde model (waarin alle variabelen gebruikt zijn) een R^2 van .063 heeft. Dit houdt in dat slechts ruim 6% van de variantie in collectieve waardeoriëntatie verklaard kan worden door verschillen in *Kerkelijkheid*, *(Postmoderne) Zingeving*, *Geslacht*, en *Opleiding*. De verklaringskracht van het model is dus aan de geringe kant. Aangezien er wel significante verbanden gevonden zijn is het model zeker geschikt om, met een zekere mate van terughoudendheid, de resultaten te kunnen beoordelen.

Er zijn 3 variabelen die een significante bijdrage leveren aan de vorming van een collectieve waardeoriëntatie. (*Kerkelijkheid, Opleiding, Geslacht.*) Uit tabel 6 blijkt dat de verklaringskracht van de variabele *Kerkelijkheid* nagenoeg in alle 4 de modellen het zelfde is met een percentage van 4,4% ($Kerkelijkheid \eta=.044$) Figuur 6 laat de grafische weergave van de invloed van de onafhankelijke variabele *Kerkelijkheid* op de afhankelijke variabele *Collectieve waardeoriëntatie* zien. Hoe hoger er gescoord wordt op *Kerkelijkheid*, dus een combinatie van lidmaatschap en activiteit, des te collectiever zal de waardeoriëntatie van mensen zijn. De stapsgewijze analyse laat zien dat *Kerkelijkheid* de grootste invloed heeft op de vorming van een collectieve waardeoriëntatie.

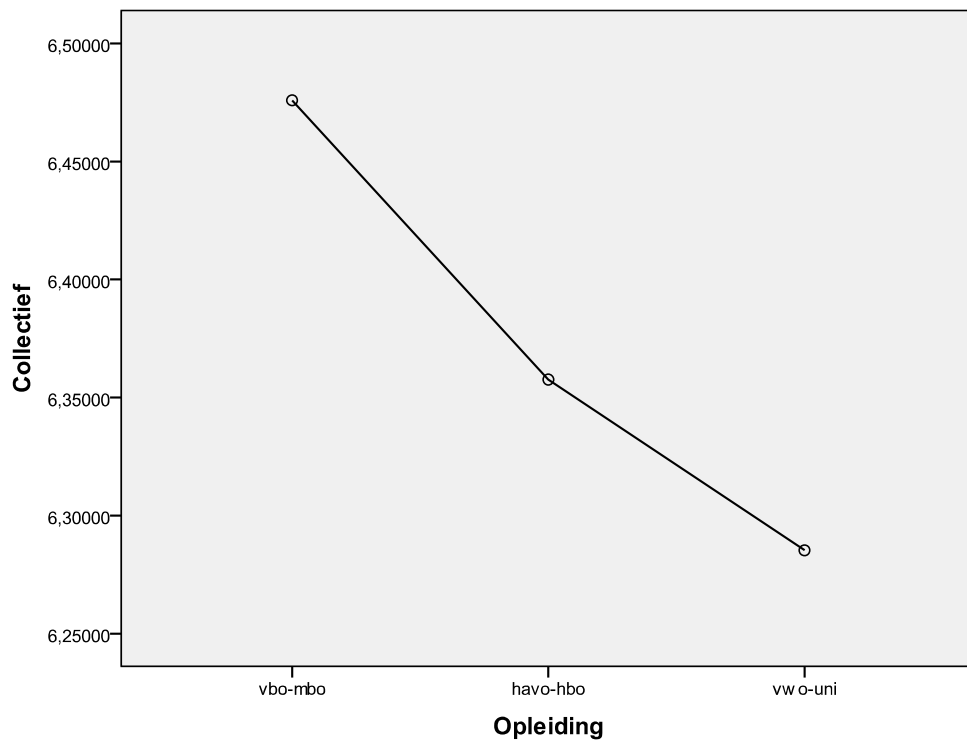
Figuur 6

Ook de opleiding van mensen is significant van invloed op de vorming van collectieve waardeoriëntaties. ($p<.01 \eta=.004$ en $\eta=.003$) Figuur 7 laat zien dat hoger opgeleiden mensen een neiging hebben om een minder collectieve waardeoriëntatie te hanteren.

De laatste significante bijdrage aan de verklaring van de variantie van collectieve waardeoriëntatie is het geslacht. ($p<.01 \eta=.016$) Figuur 8 laat zien dat vrouwen meer de neiging hebben om een collectieve waardeoriëntatie te hanteren dan mannen.

Figuur 7

Figuur 8

Tabel 6

Collectieve waardeoriëntatie	F	Significantie	Partial Eta (η)
Model 1	73.204	0.000**	0.044
Kerkelijkheid	73.204	0.000**	0.044
R ² =	0.044		
Model 2	48.647	0.000**	0.045
Kerkelijkheid	72.970	0.000**	0.045
(Postmoderne) Zingeving	0.998	0.318	0.000
R ² =	0.045		
Model 3	30.288	0.000**	0.048
Kerkelijkheid	71.789	0.000**	0.045
(Postmoderne) Zingeving	1.117	0.291	0.000
Opleiding	5.616	0.004**	0.004
R ² =	0.048		
Model 4	33.771	0.000**	0.063
Kerkelijkheid	69.680	0.000**	0.044
(Postmoderne) Zingeving	1.635	0.203	0.001
Opleiding	4.730	0.009**	0.003
Geslacht	48.790	0.000**	0.016
R ² =	0.063		

*p < .05 **p < .01

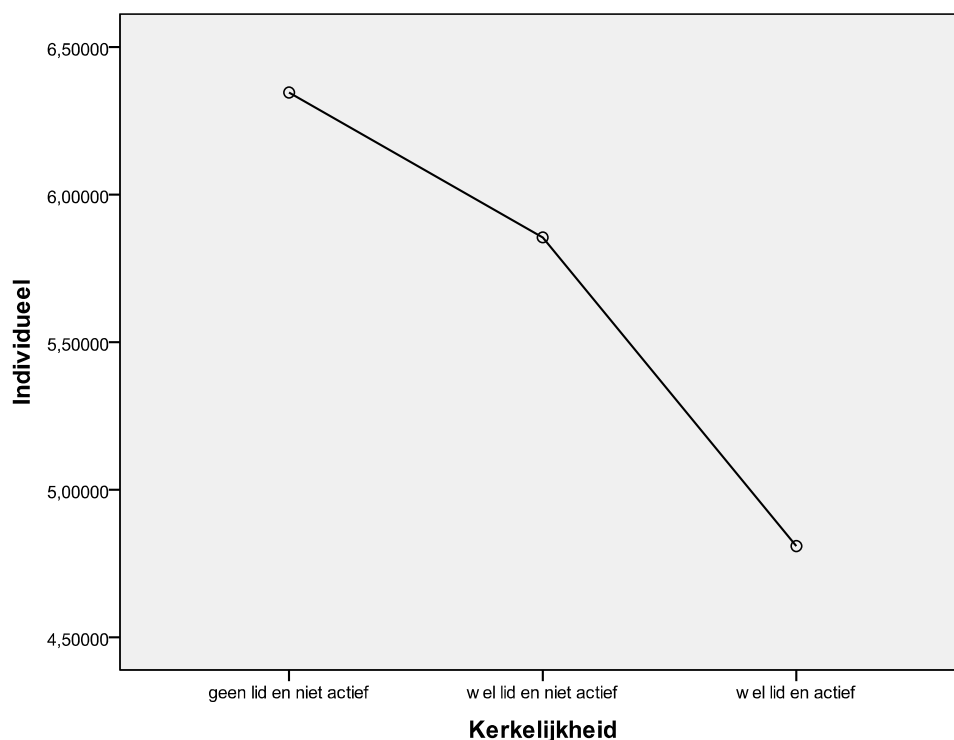
5.3 Individuele waardeoriëntatie

Op dezelfde wijze als bij de variabele Collectieve waardeoriëntatie is er gebruik gemaakt van een stapsgewijze analyse, waarbij in ieder model één variabele is toegevoegd. Alle vier de modellen zijn significant. (p=.000) Het model met alle variabelen (model vier)

Met een R² van .216 heeft dit model een verklaringskracht die ruim 3 maal groter is dan het vorige model. Van de variantie in individuele waardeoriëntatie wordt bijna 22% verklaard door de afzonderlijke effecten van de variabelen *Kerkelijkheid*, *(Postmoderne) Zingeving*, *Geslacht* en *Opleiding*.

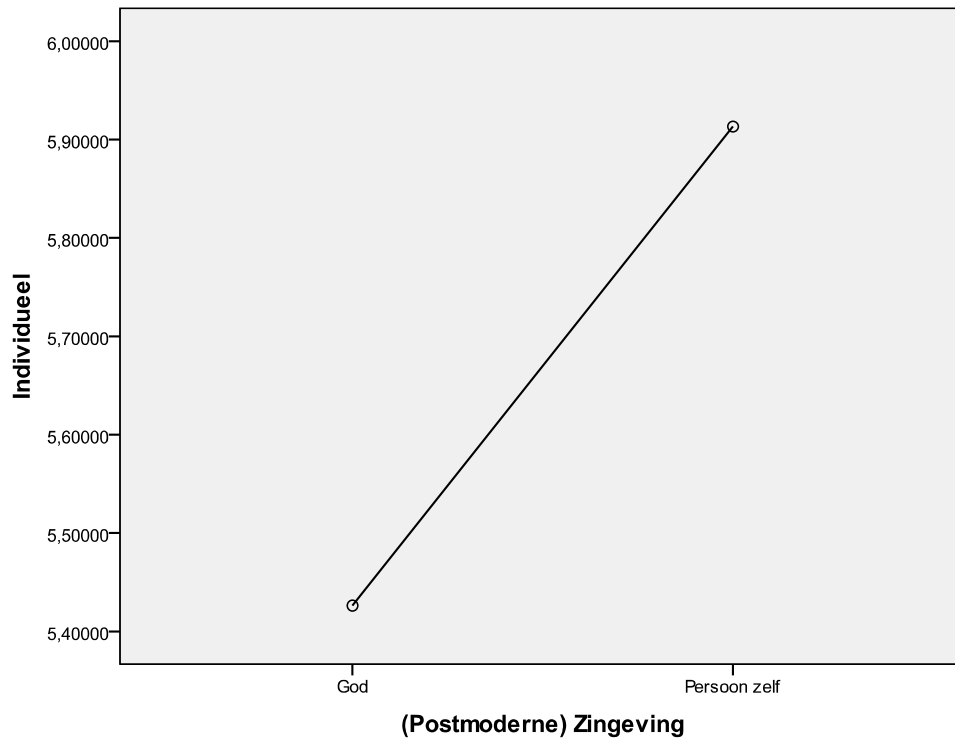
De stapsgewijze analyse laat zien dat de variabele Kerkelijk nagenoeg evenveel van de variantie van individuele waardeoriëntatie verklaard in alle vier de modellen met een η van ongeveer .180 Een hoge score op Kerkelijkheid (lid en actief) zorgt voor een minder individuele waardeoriëntatie. Dit lijkt logisch aangezien er in het model van de collectieve waardeoriëntatie een tegenovergestelde conclusie getrokken kan worden. De figuren 6 en 9 lijken ook bijna gespiegeld. Maar zoals we in hoofdstuk 4 hebben laten zien correleren beide modellen slechts licht met elkaar. ($r=.113$) en meten ze dus vrijwel 2 verschillende concepten.

Figuur 9

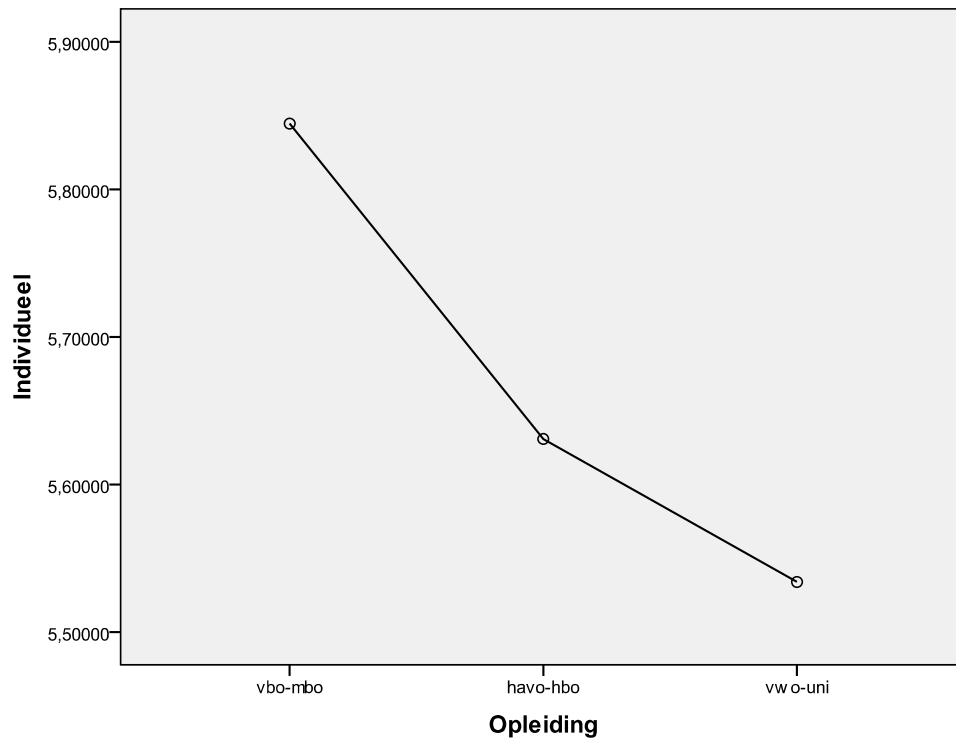
(Postmoderne) Zingeving heeft in dit model een positieve invloed op de afhankelijke variabele. Een hoge score op *(Postmoderne) Zingeving* levert een meer individuele waardeoriëntatie op. (zie figuur 10) De stapsgewijze analyse laat zien dat de invloed van *(Postmoderne) Zingeving* constant is. ($\eta=.025$, $\eta=.023$, $\eta=.023$)

Figuur 10

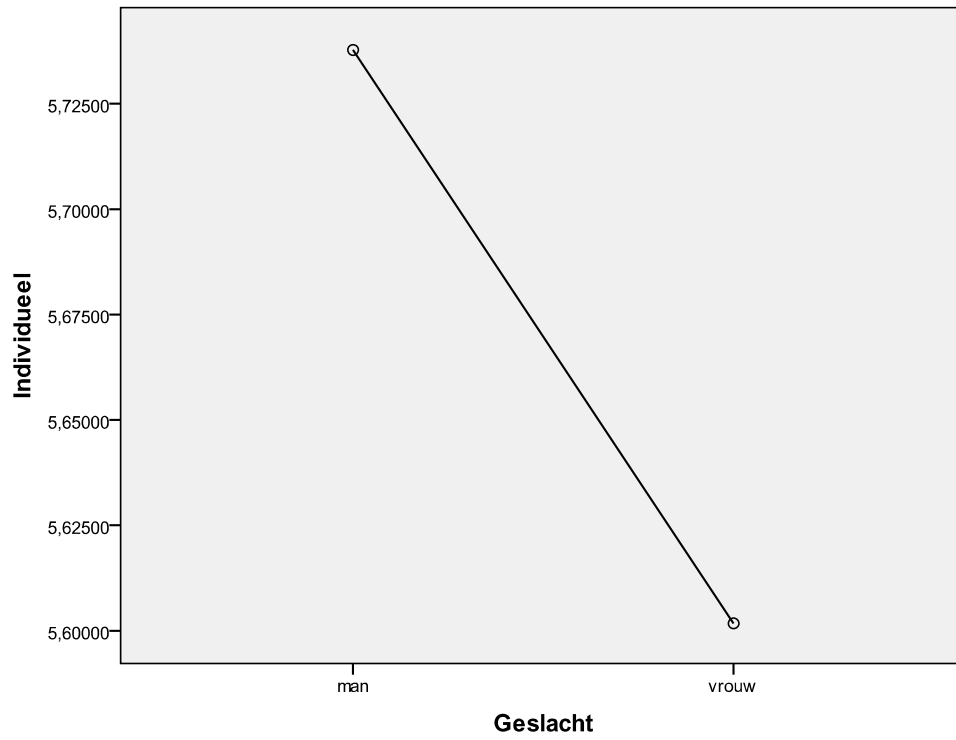

Net als in het vorige model is er bij de variabele Opleiding sprake van een negatieve invloed op de individuele waardeoriëntatie. Ook in dit model kan dus gesteld worden dat hoe lager het opleidingsniveau van de respondenten, hoe meer respondenten neigen naar een individuele waardeoriëntatie. (zie figuur 11) Geslacht heeft in dit model een negatieve invloed op de waardeoriëntatie. De conclusie is dus dat meer mannen dan vrouwen een individuele waardeoriëntatie hebben. (zie figuur 12)

Figuur 11

Figuur 12

Tabel 7

Individuele waardeoriëntatie	F	Significantie	Partial Eta (η)
Model 1	360.505	0.000**	.0184
Kerkelijkheid	360.505	0.000**	0.184
R ² =	0.184		
Model 2	266.214	0.000**	0.206
Kerkelijkheid	337.136	0.000**	0.180
(Postmoderne) Zingeving	78.440	0.000**	0.025
R ² =	0.203		
Model 3	164.711	0.000**	0.215
Kerkelijkheid	328.501	0.000**	0.179
(Postmoderne) Zingeving	72.304	0.000**	0.023
Opleiding	12.239	0.000**	0.008
R ² =	0.215		
Model 4	138.533	0.000**	0.216
Kerkelijkheid	326.322	0.000**	0.178
(Postmoderne) Zingeving	70.938	0.000**	0.023
Opleiding	12.745	0.000**	0.008
Geslacht	6.217	0.013*	0.00
R ² =	0.216		

*p < .05 **p < .01

6 Conclusie en Discussie

6.1 Resultaten verklaard

In het vorige hoofdstuk zijn de resultaten van de statistische analyses besproken. In dit afsluitende hoofdstuk zal ik met behulp van deze resultaten de in hoofdstuk 3 gepresenteerde hypothesen beantwoorden. Daarnaast zal ik de onderzoeksvraag beantwoorden en een aanzet tot discussie geven in de afsluitende paragraaf.

De twee afhankelijke variabelen, collectieve en individuele waardeoriëntatie, lijken een bepaalde overlap te hebben. Op het eerste gezicht is dat een logische gedachte. Heeft iemand die geen collectieve waardeoriëntatie heeft dan niet een individuele waardeoriëntatie? In ons geval is het antwoord op deze vraag nee. Zoals ik al in hoofdstuk 4 heb laten zien meten beiden variabelen vrijwel een ander concept. Ze correleren immers slechts licht met elkaar. De variabele collectieve waardeoriëntatie is gemeten met vragen die betrekking hebben op de manier waarop respondenten aankijken tegen zaken zoals het zich inzetten voor een rechtvaardigere wereld, het helpen van mensen in moeilijkheden en het bevorderen van een grotere gelijkheid in de samenleving. Een volledig overzicht van de gebruikte stellingen is terug te vinden in tabel 1 in hoofdstuk 4. Alle stellingen representeren een onbaatzuchtige houding ten opzichte van anderen. Zoals in hoofdstuk 2 aan de orde is gekomen kan het begrip waardeoriëntaties op een tweetal manieren gedefinieerd worden. Er kan gekeken worden naar de bron waarop de keuze welke waarden aangehangen worden gebaseerd is en er kan gekeken worden naar de inhoud van de aangehangen waarden om aan te geven of er sprake is van een collectieve of individuele waardeoriëntatie. Gelet op de inhoud van de gehanteerde stellingen in hoofdstuk 4 kunnen we stellen dat een collectieve waardeoriëntatie in dit onderzoek meer altruïstisch van aard is terwijl de individuele waardeoriëntatie meer hedonistisch van aard is. In het onderzoek hanteren we echter gewoon de termen collectieve en individuele waardeoriëntatie.

Uit de analyse komt naar voren dat iemand die hoog scoort op kerkelijkheid, een meer collectieve waardeoriëntatie heeft. (Postmoderne) Zingeving heeft echter geen invloed op de vorming van collectieve waardeoriëntaties. (zie tabel 6 in hoofdstuk 5) Tegelijkertijd zorgt een hoge score op kerkelijkheid voor een afname van de individuele waardeoriëntatie. In algemene termen kunnen we dus zeggen dat een kerkelijk persoon, dus een actief lid van een

kerk of levensbeschouwelijke instelling, eerder een collectieve dan een individuele waardeoriëntatie heeft. Het christendom kenmerkt zich onder meer door een dienstbare houding ten opzichte van de medemens en God. Genieten van het leven, hoe algemeen deze term ook is, is niet een prioriteit binnen het christelijke geloof. Daarom is een neiging naar een meer collectieve waardeoriëntatie een logisch gevolg. Ook de mindere belangstelling voor de individuele waardeoriëntatie, die meer op onafhankelijkheid en plezier in het leven gericht is, is vanuit dit perspectief dan ook goed te verklaren.

De toename van (Postmoderne) Zingeving leidt tot een toename van een individuele waardeoriëntatie. In hoofdstuk 2 heb ik reeds laten zien dat voor jongeren het geloof niet meer als enige bron toereikend is om vorm te geven aan hun waardeoriëntatie. Dit gebeurt echter in een veel bredere sociale context. Vrienden, familie en virtuele sociale netwerken hebben een toenemende invloed op de vorming van een waardesysteem. Volgens Day (2009) zijn het gevoel van ‘ergens bij willen horen’ en het geloof van elkaar afhankelijk in het proces van vormgeving van waardesystemen. Deze opvatting verklaart de gevonden toename in een meer hedonistische levenshouding. Jongeren hebben dus een manier van geloof die anders is dan de traditionele vorm. Het geloof wordt niet alleen meer beleefd en gepraktiseerd binnen de omgeving van de eigen kerk. Dat is voor jongeren nog wel een onderdeel van hun zingevingssysteem, maar ook de contacten met mensen buiten deze traditionele kring zijn van belang voor ontwikkeling van dit zingevingssysteem. Jongeren hebben dus sociale contacten die verder gaan dan de eigen kerkelijke omgeving. Dit kan de toename van de meer individuele waardeoriëntatie verklaren.

Zoals in hoofdstuk 1 al naar voren is gekomen zijn veel mensen in de huidige tijd niet aangesloten bij een kerkelijke gemeente of levensbeschouwelijke instelling. Mensen geven echter wel aan ergens in te geloven, zoals bijvoorbeeld New Age. Deze mensen kunnen dus horen tot een groep die niet lid zijn van een gemeente maar wel een god (heid) als bron voor hun waardeoriëntatie gebruiken. Verder valt op dat als mensen lid worden van een gemeente en ook actiever worden in een gemeente, ze ook een mindere individuele waardeoriëntatie hebben. Gelet op het reeds benoemde collectief georiënteerde karakter van het Christendom is dit goed te verklaren.

Er is echter nog een andere conclusie welke het uitleggen absoluut waard is. Zo is het opmerkelijk dat een stijging van het opleidingsniveau leidt tot een afname van de collectieve waardeoriëntatie en leidt tot een afname van de individuele waardeoriëntatie. Hebben we hier dan te maken met een egoïst die niet van het leven geniet? Dat is uiteraard een overdreven aanname. Om daar een betrouwbare uitspraak over te kunnen doen is nader wetenschappelijk

onderzoek van belang. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat we hier te maken hebben met een groep die hoogopgeleid is en op dit moment in het leven hun carrière op de eerste plaats zet. Als een carrière op de eerste plaats komt kan dit betekenen dat iemand op dat moment een minder onbaatzuchtige houding ten opzichte van anderen aanneemt. De carrière is dan belangrijker. De investering die een succesvolle carrière met zich mee kan brengen kan ook betekenen dat er minder tijd over blijft om te ontspannen en te genieten van het leven.

6.2 De hypothesen

In hoofdstuk 3 hebben we een viertal hypothesen gemaakt, te weten:

1. Een hoge score op de variabele kerkelijkheid zorgt voor een hoge score op de variabele collectieve waardeoriëntatie;
2. Een hoge score op de variabele kerkelijkheid zorgt voor een lage score op de variabele individuele waardeoriëntatie;
3. Een hoge score op de variabele (Postmoderne) Zingeving zorgt voor een lage score op de variabele collectieve waardeoriëntatie;
4. Een hoge score op de variabele (Postmoderne) Zingeving beleving zorgt voor een hoge score op de variabele individuele waardeoriëntatie.

De eerste twee hypothesen komen overeen met de resultaten van de analyse. Ook de derde hypothese is plausibel. Hier moet wel bij opgemerkt worden dat het effect van (Postmoderne) Zingeving op de vorming van een collectieve waardeoriëntatie niet significant is. ($p=.203$) Ook de vierde hypothese kan aangenomen worden. Uit de resultaten blijkt dat een hoge score op (Postmoderne) Zingeving (dus een zingeving die gericht is op de keuze van mensen zelf) zorgt voor een hoge score op een individuele waardeoriëntatie. De verklaring hiervoor heb ik in de vorige paragraaf al gegeven.

In hoofdstuk 3 heb ik aangegeven dat, op theoretische overwegingen, kerkelijkheid een grote invloed zou moeten hebben op de vorming van waardeoriëntaties. Uit de resultaten van de statische analyse blijkt ook dat kerkelijkheid de variabele is met de sterkste invloed op de vorming van waardeoriëntaties. Echter, (Postmoderne) Zingeving is ook een significante factor die op dezelfde vorming van invloed is. Welke conclusie moet hieraan verbonden worden? Ik ben van mening dat we kerkelijkheid en (Postmoderne) Zingeving niet gescheiden van elkaar kunnen zien. De belevingswereld van mensen verandert. Door nieuwe

technologieën is de belevingswereld van mensen uitgebreider geworden. Deze grotere wereld kan er voor zorgen dat mensen meer zelf op zoek gaan naar een invulling van hun geloof. Het participeren in groepsverband binnen een geloofsgemeenschap is op dit moment nog belangrijker bij de vorming van waardeoriëntaties. Of dit in de toekomst zal veranderen is uiteraard gissen, maar zeker de moeite van het onderzoeken waard.

6.3 Onderzoeksvraag beantwoord?

In hoofdstuk 1 heb ik de volgende probleemstelling geformuleerd:

Religie heeft als overkoepelend zingevingssysteem aan invloed verloren in de samenleving. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden van een zingeving gericht op traditionele, religieuze, waarden naar een persoonlijke, individuele zingeving. Kan er in dit geval dan sprake zijn van een verband tussen kerkelijkheid en een waardeoriëntatie die gericht is op de meer traditionele, religieuze, waarden? Of is het zo dat christelijke jongeren zich meer laten leiden door de opvatting dat zingeving een meer individuele keuze is en dus ook minder geneigd zijn een individuele waardeoriëntatie te hebben?

In hoofdstuk 2 heb ik laten zien dat het aantal *onkerkelijken* in Nederland nauwelijks afneemt. De frequentie van het bezoek aan de kerk neemt wel af maar het aantal mensen dat aangeeft zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering blijft stabiel. In 2008 rekende 58% van de Nederlandse bevolking zich tot zo'n groepering. (CBS 2009: 137) Of dit ook betekent dat de invloed van religie als overkoepelend zingevingssysteem stabiel blijft, toeneemt of afneemt is niet eenduidig aan te geven. Wat uit het onderzoek wel naar voren is gekomen is dat het bezoeken van kerken, het participeren in activiteiten binnen de kerk en de manier waarop mensen zin aan het leven geven wel degelijk van invloed zijn op de vorming van waardeoriëntaties. Ik ben dan ook van mening dat de onderzoeksvraag als volgt beantwoord kan worden.

Een meerderheid van de Nederlandse bevolking rekent zich tot een bepaalde kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. De invloed op de samenleving van deze religieuze interesses is niet vastgesteld. De invloed die de religie als overkoepelend zingevingssysteem religie, heeft op de vorming van waardeoriëntaties is aangetoond. Het

kerkbezoek en dan vooral participatie in de kerk en de manier van zingeving zijn van invloed op de vorming van waardeoriëntaties bij jongeren in Nederland.

6.4 Discussie

In dit onderzoek is religie gedefinieerd als een zingevingssysteem dat het bestaan van een god veronderstelt. Een *god(heid)* impliceert een hogere orde waar mensen een onderdeel van uitmaken en/of waar mensen op gericht zijn. Er is in dit onderzoek bewust gekozen om religie niet te splitsen in afzonderlijke godsdiensten zoals het jodendom, islam, katholicisme, boeddhisme en protestantisme. Inhoudelijk verschillen deze godsdiensten in meer of mindere mate met elkaar. De overeenkomsten zijn gelegen in het feit dat de aanhangers van deze godsdiensten vaak redelijk hechte gemeenschappen zijn. Mensen in hechte gemeenschappen zullen door de interactie met de gemeenschap ook meer rekening houden met de normen en waarden van de gemeenschap. Zowel de bron waarop de keuze welke waarden aangehangen worden gebaseerd is, als de inhoudelijke aangehangen waarden zullen meer collectief dan individueel van aard zijn. Toch kan een uitsplitsing naar de soort godsdienst ook interessant zijn. Zoals ik aan het begin van dit onderzoek heb aangegeven speelt religie een steeds prominentere rol in het maatschappelijk debat. Een gevolg van een multiculturele samenleving is dat een samenleving ook met meerdere godsdiensten te maken krijgt. Een beter inzicht in de normen en waarden van deze verschillende groepen kan bijdragen aan wederzijds begrip. Om een antwoord op deze interessante kwesties te vinden is echter nader wetenschappelijk onderzoek nodig. Zoals gezegd was dit niet het doel van dit onderzoek.

Aan het begin van dit hoofdstuk heb ik mijn verklaring gegeven voor het feit dat uit de analyses blijkt dat hoger opgeleiden niet hoog scoren op zowel een collectieve als een individuele waardeoriëntatie. Nederland heeft de ambitie om te investeren in de kenniseconomie. Betekent dit dat het opleidingsniveau van de bevolking omhoog gaat? Krijgen we dan te maken met meer hoog opgeleiden? Als dit zo is, is het interessant om te onderzoeken wat het verband tussen het opleidingsniveau en de vorming van waardeoriëntaties is. Wellicht kan er onderzocht worden of er naast een collectieve en individuele waardeoriëntatie een nieuwe waardeoriëntatie aan het ontstaan is.

Dit onderzoek heeft zich specifiek gericht op het verband tussen, religie, kerkelijkheid, zingeving en de vorming van waardeoriëntaties. Maar ook andere maatschappelijke processen zoals opleidingsniveau, werk en relaties kunnen van invloed zijn op waardeoriëntaties. Deze mogelijke verbanden zijn het onderzoeken ook zeker waard.

References

- Aupers, S. (2004). *In de ban van moderniteit: De sacralisering van het zelf en computertechnologie*. Amsterdam: Askant.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, H. A. (1987). Generaties en sociale dynamiek. In *Sociologisch en antropologisch jaarboek 1987*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Becker, J., & Hart, J. d. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: SCP.
- Berger, P. (1967). *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*
- Braster, J. F. A. (2001). De effecten van verzuild basisonderwijs op de waardeoriëntaties van Nederlandse jongeren. *Sociale Wetenschappen*, 44 (4), 49-69.
- Bruce, S. (2002). Praying alone? Church-going in Britain and the Putnam thesis. *Journal of Contemporary Religion*, 17(3), 317-328.
- Bruce, S. & Glendinning, T. (2010). When was secularization? Dating the decline of the British churches and locating its cause. *The British Journal of Sociology*, 61(1), 107-126.
- Campbell, C. (2007). *The Easternization of the West: A thematic account of cultural change in the modern era*. London: Paradigm Publishers.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *Religie aan het begin van de 21 eeuw*. Den Haag:

- Day, A. (2009). Believing in belonging: An ethnography of young people's constructions of belief. *Culture and Religion*, 10(3), 263-278.
- Day, A. (2010). Propositions and performativity: Relocating belief to the social. *Culture and Religion*, 11(1), 9-30.
- Doorn, v. L., & Lammers, C. (1976). *Moderne sociologie: Een systematische inleiding*. Utrecht: Het Spectrum.
- Durkheim, E. (1965 [1915]). *The elementary forms of religious life*. New York: Free Press.
- Duyvendak, J. W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Vossiuspers, Universiteit van Amsterdam.
- Halman, L. (1991). *Waarden in de westerse wereld. Een internationale exploratie van de waarden in de westerse samenleving* Tilburg University Press.
- Halman, L., & Luijkx, R. (2006). Social capital in contemporary Europe: Evidence from the European social survey. *Portuguese Journal of Social Science*, 5(1), 65-90.
- Heelas, P. (1995). Introduction: Detraditionalization and its rivals. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Eds.), *Detraditionalization. Critical reflections on authority and identity*. (pp. 1-20) Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.
- Houtman, D., & Mascini, P. (2002). 'Why do churches become empty, while new age grows? Secularization and religious change in the Netherlands'. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 455-473.

- Howard, P., Rainie, L., & Jones, S. (2001). Days and nights on the internet. The impact of a diffusing technology. *American Behavioral Scientist*, 45(3), 383-404.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2006). Mapping global values. *Comparative Sociology*, 5(2/3), 115-136.
- Kluckhohn, C. (1961). *Variation in value orientations* Row and Peterson.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V., Crawford, A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58(1), 49-74.
- Nevitte, N., & Cochrane, C. (2006). Individualization in Europe and America: Connecting religious and moral values. *Comparative Sociology*, 5(2-3), 203-230.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values* New York: The Free Press.
- Sassen, S. (2006). *Cities in a world economy*. (3rd ed.) Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Schnabel, P. (2000). *Een sociale en culturele verkenning voor de lange termijn. Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkeling op langere termijn*. Den Haag: Centraal Planbureau / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. . Berkeley, CA: University of California Press.

Weber, M. (2003 [1958]). *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. Mineola, New York: Dover Publications Inc.

Whitley, P. (1999). The origin of social capital. In Van Deth, J.W., Manaffi, M., Newton, K., Whitley, P. (Ed.), *Social capital and European democracy* (pp. 25-44). London: Routledge.

Wuthnow, R. (2002). Religious involvement and status-bridging social capital. *Scientific Study of Religion*, 41(4), 669-684.

Zijderveld, A. (1983). *De culturele factor: Een cultuursociologische wegwijzer* Den Haag: Vuga.